

KARADENİZ'İN DALGASINDAN ESKİŞEHİR'İN BOZKIRINA: 3'ÜNCÜ KAFKAS TÜMENİ'NİN BATI CEPHESİ'NE NAKLİ¹

FROM THE SWELL OF THE BLACK SEA TO THE STEPPE OF ESKİŞEHİR: THE REDEPLOYMENT OF THE 3RD CAUCASIAN DIVISION TO THE WESTERN FRONT

Şaduman HALICI²-Murat BURGAÇ³-Murat KAYA⁴

Öz

Mondros Mütarekesi'nin Türk milletinin geleceği açısından önemli hükümlerinden biri Osmanlı ordusunun terhisini, silah ve cephanenin teslimini öngörmesidir. Uygulamada terhis kararı çıksa da ordu kuruluşu iskelet halinde varlığını korumuştur. Bu çerçevede Doğu Cephesi'nde bulunan 9'uncu Ordu kaldırılıp, komutanı Yakup Şevki Paşa tutuklansa da bölgedeki birlikler 15'inci Kolordu bünyesinde toplanmıştır. 3'üncü Kafkas Tümeni de kolorduya bağlanmıştır. Kolordu komutanlığına Kâzım Karabekir Paşa'nın atanmasıyla birliklerin yeniden örgütlenmesi sağlanmış, 3'üncü Kafkas Tümen merkezi de 1919 yılı mayıs ve haziran aylarında Tortum'dan Trabzon'a çekilmiştir. Tümen bu tarihten 1921 yılı Nisan ayına kadar Rum ve Gürcü saldırılarına, Karadeniz'den gelebilecek çıkarmalara karşı savunma önlemleri almıştır. İkinci İnönü Muharebesi'nin en çetin günlerinde tümenin bazı birliklerinin, muharebenin ardından ise tümenin tamamının Batı Cephesi'ne nakli kararlaştırılır. 3'üncü Kafkas Tümeni 4 Nisan-27 Mayıs 1921 tarihleri arasında peyderpey Trabzon'dan Akçaşehir (Akçakoca)'e deniz yoluyla taşınır. Akçaşehir'e varan tümen birlikleri, cephane, malzeme, donanım ve hayvanlar; sandal ve kayıklarla karaya çıkarılır. Tümen birlikleri Akçakoca'dan Şir (Hımız Dağı)-Kabalak yolunu izleyerek önce Düzce'ye ulaşır. Düzce'den Harbiye-Süleyman Bey-Hanbaşı-Bakırlı-Ömerler yolunu izleyerek Bolu-Mudurnu'ya gelir. Mudurnu'dan Nallıhan, Mihaliççık yolu takip edilerek Sarıköy (Yunusemre) istasyonuna ulaşılır. Sarıköy'den trenle Eskişehir'e intikal eden birlikler Karacahisar ve Muttalıp'e yerleşir. Böylece "Karadeniz'in dalgasından Eskişehir'in bozkırına" uzanan deniz ve kara yolculuğu İtilaf gemilerinin tehdidini, olumsuz hava koşullarının yarattığı tehlikeleri, susuzluk, açlık, nakil aracı yoksunluğu gibi pek çok badireyi atlatarak ya da göğüs gererek yapılır. Batı Cephesi karargâhının bulunduğu Eskişehir'e konuşlanan 3'üncü Kafkas Tümeni'nin Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne taşınması, yeniden yapılanma süreci içerisinde olan Türk ordusunun stratejik hamlelerinden biridir. Binlerce askerin, silah, top, malzeme ve mühimmatla birlikte kilometrelerce yol kat ederek cephe emrine girmesi Türk ordusunun sahip olduğu irade ve disiplinin de bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, 3'üncü Kafkas Tümeni, Eskişehir, Trabzon, Batı Cephesi

¹ Bu makaleye yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Bu makale, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen SBA-2024-2665 numaralı "Millî Mücadele Döneminde 3'üncü Kafkas Tümeni (1918-1923)" adlı proje kapsamında üretilmiştir.

² Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, shalici@anadolu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7575-7516>).

³ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mburgac@anadolu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-6311-7447>)

⁴ Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, murat_@anadolu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-2976-849X>)

Abstract

One of the provisions of the Armistice of Mudros that was vital for the future of the Turkish nation envisaged the demobilization of the Ottoman army and the surrender of its arms and ammunition. Although a demobilization order was issued, the army preserved its existence in skeletal form. In this context, the 9 Corps on the Eastern Front was disbanded and its commander, Yakup Şevki Pasha, was arrested; the remaining units in the region were consolidated under the 15 Corps, and the 3rd Caucasian Division was subordinated to this corps. The appointment of Kâzım Karabekir Pasha as corps commander facilitated the reorganization of the forces. The headquarters of the 3rd Caucasian Division was withdrawn from Tortum to Trabzon in May-June 1919. From 1919 until April 1921, the division adopted defensive measures against potential amphibious landings from the Black Sea and against assaults by Rum and Georgian elements. During the most arduous days of the Second Battle of İnönü, it was decided to transfer certain units of the division to the Western Front; following the battle, the transfer was extended to the entire division. Between April 4-May 27, 1921, the 3rd Caucasian Division was gradually transported by sea from Trabzon to Akçaşehir (Akçakoca). Upon arrival at Akçaşehir, the troops, together with ammunition, materiel, equipment, and animals, were disembarked by means of small boats and skiffs. Elements of the division proceeded overland from Akçaşehir along the Şir (Hımız Dağı)-Kabalak line to reach Düzce. From Düzce they followed the Harbiye-Süleyman Bey-Hanbaşı-Bakırlı-Ömerler route to Bolu-Mudurnu. From Mudurnu they advanced via Nallıhan and Mihaliççık to the Sarıköy (Yunusemre) station. From there the units moved by rail to Eskişehir and were quartered in Karacahisar and Muttalıp. Thus, the sea and land journey, "from the swell of the Black Sea to the steppe of Eskişehir", was completed despite the threat posed by Allied vessels, adverse weather conditions, thirst and hunger, and a shortage of transport. The relocation of the 3rd Caucasian Division from the Eastern Front to the Western Front, with its headquarters situated in Eskişehir, constituted one of the strategic moves of the Turkish army during its reconstitution. That thousands of soldiers, together with weapons, artillery pieces, materiel, and ammunition, covered long distances to come under front command attests to the Turkish army's resolve and discipline.

Keywords: Turkish War of Independence, 3rd Caucasian Division, Eskişehir, Trabzon, Western Front

Giriş

Şevket Süreyya Aydemir'in Mütareke Dönemi'nin ilk günlerine dair "Osmanlı Devleti bir harbe katılmıştır. Bu harpte, maddi manevi bütün dayanakları tükenmiştir. Harbi kaybetmiştir. Ordular dağılmıştır. Kaleler, tersaneler düşman eline geçmektedir. Düşman orduları vatanın bağrına yayılmak üzeredir. İstanbul sularına, padişahın sarayının önüne saf saf düşman zırhlıları dizilecektir. Her şey bitmiştir." diyerek çizdiği bu genel manzara Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çaresizliği, yokluğu ve imkânsızlığı bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.⁵ Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı ordusunun büyük bölümü terhis edilir. Bu süreçte düzenli yapısını koruyabilen yegâne birlik 15'inci Kolordu'dur. 15'inci Kolordu'nun bünyesinde faaliyet gösteren tümenlerden biri de 3'üncü Kafkas Tümeni'dir. Türk ordusunun yeniden yapılanma çabalarının başladığı bu dönemde, 3'üncü Kafkas Tümeni hem sınır hattında hem de iç bölgelerde düzenin sağlanmasında önemli görevler üstlenir. 3'üncü Kafkas Tümeni'ni diğerlerinden ayıran en önemli özellik Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne ilk nakledilen birliklerden biri olmasıdır.

Çalışmada öncelikle tümenin Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne nasıl nakledildiği, bu nakil sırasında karşı karşıya kalınan ve aşılacak güçlükler ele alınacak ve analiz edilecektir. Ardından Akçaşehir'den Eskişehir'e kadar süren kara yolculuğunda izlenen rota ve bu rota üzerinde yaşananlara değinilecektir. İki temel amacımız vardır. İlki Millî Mücadele'nin hangi koşullarda ve ne tür zorluklar içinde yürütüldüğünü 3'üncü Kafkas Tümeni üzerinden örneklendirebilmek; ikincisi Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesinde artan firarların sebeplerini incelenen tümen özelinde açıklayabilmektir. Ayrıca çalışma, Millî Mücadele Dönemi'ni bütünsel bir bakış açısıyla ele alan çalışmalara "mikro" perspektiften yeni bir bakış açısı kazandırmayı da hedeflemektedir. Zira mikro tarih çalışmaları tarihsel genellemelerin arkasındaki koşulların belirlenmesinde oldukça önemli işlev görmektedir.

Millî Mücadele'nin askeri safahatına dair en önemli kaynakların başında Harp Cerideleri gelir. Bu çalışmanın temel kaynağını da 3'üncü Kafkas Tümeni'ne ait Harp Cerideleri oluşturmaktadır. Bu cerideler 3'üncü Kafkas Tümeni'nin faaliyetlerini gün gün takip edebilmemizi sağlamakla kalmaz ayrıca birliklerin karşı karşıya kaldığı iase sorunlarına, cephane eksikliğine, hava koşullarına dair de doyurucu bilgiler içerir.

3'üncü Kafkas Tümeni'nin doğudan batıya uzanan yolculuğu, Türk ordusunun yeniden örgütlenme sürecinde somut bir başarı örneğidir. Binlerce askerin, sandık sandık cephane, askeri donanım ve ağır silahlarla birlikte binlerce kilometre yol kat etmesi, Türk ordusunun azim ve disiplini gösteren tarihsel bir olaydır. 3'üncü Kafkas Tümeni'nin faaliyetlerini "yer değiştirme, konuşlanma ve muharebe" zinciri olarak özetlemek mümkündür. Bu zincirin halkaları Trabzon'dan başlayıp Eskişehir'e ya da başka bir ifadeyle "Karadeniz'in dalgasından Eskişehir'in bozkırına" kadar uzanmakta, Millî Mücadele sürecinin ne denli büyük bir irade ve fedakârlıkla gerçekleştirildiğini bütün açıklığıyla gözler önüne sermektedir.

Mondros Mütarekesi'nin Ardından 3'üncü Kafkas Tümeni

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Doğu Cephesi'nde Kars'ta Yakup Şevki Paşa⁶ komutasında 9'uncu Ordu ve bu orduya bağlı birlikler vardı. Bu birliklerden 11'inci Kafkas tümeni Hoy'da, 9'uncu Kafkas Tümeni Erzincan güneyinde Kamarlı'da, 12'inci Tümen Erivan batısında Serdarabat'ta, 36'ncı Tümen Gümrü'de, 10'uncu Kafkas Tümeni Batum'dadır. 3'üncü Kafkas Tümeni ise Ahıska'dadır ve komutanlığını 19 Mart 1918'den itibaren Yarbay Halit (Karsıalan) yapmaktadır.⁷ İngilizlerin baskısı ile Osmanlı ordu birlikleri Kars, Ardahan ve Batum'u boşalttığında 9'uncu Ordu Karargâhı Erzurum'a alınır. 3'üncü Kafkas Tümeni de Tortum'a çekilir. İngilizlerin baskısıyla 9'uncu Ordu 3 Nisan 1919'da lağvedilir. Ordudan geriye yalnızca 15'inci Kolordu kalır. Kolordu'nun 3'üncü Kafkas Tümeni bu günlerde Tortum'da, 12'inci Tümeni Horasan'da, 9'uncu Kafkas Tümeni Erzurum'da ve 11'inci Kafkas Tümeni de Van civarında konuşlanmıştır. İstanbul'a çağrılan ve komutanlıktan azledilen Yakup Şevki Paşa bölgeden ayrılırken 2 Mart 1919 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa resmen 15'inci

⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c. I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 305.

⁶ 1876 Harput doğumlu olan Yakup Şevki (Subaşı) Paşa 8 Haziran 1918'de 9'uncu Ordu Komutanlığına atanmıştır. Paşa, 21 Nisan 1920'de İstanbul'da tutuklanacak, Malta adasına sürgüne gönderilecek ancak Sakarya Meydan Muharebesi sonunda İngilizlerle yapılan esir değişimi anlaşması ile serbest kalacak, 31 Ekim 1921'de Anadolu'ya gelerek Millî Mücadele'ye katılacaktır. *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s. 71-73 (Bu kaynak kısaca TİH Tümen ve Üstü Biyografiler olarak anılacaktır).

⁷ *TİH-Tümen ve Üstü Biyografiler*, s. 218

Kolordu Komutanlığına atanmıştır.⁸ Erzurum'a gitmek üzere yola çıkan Paşa, 19 Nisan'da Trabzon'a gelmiş, 30 Nisan'a kadar kaldığı kent ve çevresinde incelemelerde bulunmuştur.⁹

Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'a gelir gelmez kolordusunu düzenleme çalışmalarına hız verir. Zira Doğu Anadolu'da durum karışıktır. Nitekim bu tarihlerde İngilizler, Rusya'dan getirecekleri Rumlarla Trabzon'da Pontus Rum devleti kurma amacını güderken¹⁰ bölge, yine onların teşvikiyle Kürt ve Ermeni devletleri kurulması tehdidiyle de karşı karşıyadır. Karabekir Paşa bu amaç ve niyetlere önlem olmak üzere bir plan hazırlar. Bu çerçevede Trabzon'a yönelecek Rum saldırı ve çıkarmasını önlemek, Pontus cereyanını söndürmek, yıkıcı Rum faaliyetlerine son vermek ve güçlü bir çıkarma halinde ilerleme yollarını tıkamak amacıyla Tortum'da bulunan 3'üncü Kafkas Tümeni'ni Trabzon'a çekme kararı alır. Ermenilere karşı Erzurum'da 9'uncu Kafkas Tümeni, Hasankale'de 12'inci Tümen ve Van'da 11'inci Kafkas tümeniyle eldeki aşiret alaylarıyla karşı konulmasını benimser. Kürt devleti kurma çabalarına ise Diyarbakır bölgesindeki 13'üncü Kolordu ile birlikte hareket ederek ve Ermeni-Kürt rekabetinden yararlanarak karşı durmayı planlar.¹¹ Planına Harbiye Nezareti'nden onay alınca da uygulamaya koyar. Tortum-Isısu-Zivin-Girekösek bölgesinde bulunan 3'üncü Kafkas Tümeni 16 Mayıs 1919'da verilen emrin ardından harekete geçer. Tortum'da bulunan 8'inci Alay Gümüşhane'ye, 11'inci Alay İspir üzerinden Hopa'ya, Zivin bölgesindeki 7'inci Alay da Erzurum üzerinden Trabzon'a hareket eder. Trabzon'a ulaşan 7'inci Alayın 1'inci ve 2'inci Taburları alay karargahıyla birlikte Cevizlik (Maçka) ve Hamsiköy'e yerleşir.¹²

Mustafa Kemal Paşa 9'uncu Ordu (3'üncü Ordu) Kıtaları Müfettişi olarak atanıp bölgeye geldiğinde tümenin Trabzon ve çevresine yerleşme işlemleri sürmektedir. 3'üncü Kafkas Tümeni de Kolordusuyla birlikte müfettişlik emrine alınır.¹³ Merkezi Trabzon'da olan tümenin komutanlığını Yarbay Halit Bey¹⁴ üstlenmiştir. Ne var ki İngilizlerin Ermeni tehciri ile suçlayıp İstanbul'a gönderilmesini istedikleri Halit Bey, komutayı doğrudan üzerine alamamış, Torul'da gizlenmiştir. Karabekir Paşa, Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıyla Halit Bey'in İstanbul'a çağrılmasının ordu üzerinde yaratacağı olumsuz etkiye işaret ederek emre uymazken¹⁵, Mustafa Kemal Paşa da iki gerekçeyle Halit Bey'in Trabzon'a gelmesinden yana tavır alır. İlki İstanbul'a davetin orduda manevi bir çöküntü yaratma olasılığını ortadan kaldırmak, ikincisi de sahil kenti olan Trabzon'un karşı karşıya kalacağı bir saldırıda orada "ateşli bir kumandan" bulundurmak düşüncesidir. Bu düşünceyle Halit Bey gayri resmi olarak tümenin komutanlığını sürdürür.¹⁶ Haziran 1919'da itibaren Komutan vekilliğini Tümenin 8'inci Alay Komutanı olan Binbaşı Atif Bey yapar.¹⁷ Atif Bey tümenin eksiklerini giderir. 13 Eylül 1919 günü tümenin mevcudu kolordu komutanlığına onun imzasıyla gönderilir.

⁸ Selçuk Ural, Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 224-229.

⁹ Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi Birinci Kitap-Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara, 1968, s. 27-32; TİH Tümen ve Üstü Biyografiler, s. 178.

¹⁰ İhsan İlgar, "Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi IV", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 11, Ağustos 1968, s. 24.

¹¹ *Türk İstiklâl Harbi-Doğu Cephesi 1919-1921*, c. III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 45-46; İ. İlgar, *a.g.m.*, s. 24.

¹² *Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi*, c. III, s. 46-48; Sabahattin Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 110.

¹³ Müfettişlik bünyesinde 3'üncü ve 15'inci Kolordular vardır. 3'üncü Kolordu Komutanı Albay Refet Bey'dir. Bu kolorduya bağlı 5'inci Kafkas Tümeni'nin merkezi Amasya'da, 15'inci Tümenin merkezi ise Samsun'dadır. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 36.

¹⁴ Halit Karsıalan 1883 İstanbul doğumludur. İlk kez 19 Mart 1918'de 3'üncü Kafkas Tümen Komutanlığına atanmış, ancak Karabekir Paşa'nın takdirleriyle açıkta tutulmuş, resmî belgelere imza atması önlenmiştir. 21 Ocak 1921'de tümen komutanı yetkisiyle Kocaeli Grup komutanlığına atanacak ve Millî Mücadele'nin kazanılmasında etkin görev yapacaktır. 6 Aralık 1920'de albaylığa, 31 Ağustos 1922'de tümgeneralliğe yükseltilen Halit Bey II. TBMM'de Kars milletvekili olarak yer almış, 14 Şubat 1925'te öldürülmüştür. Bkz. *TİH-Tümen ve Üstü Biyografiler*, s. 214-215.

¹⁵ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 3, 165 Sayılı Ordu Dergisi eki, Ankara 1953, vesika 48:

¹⁶ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 59-60, 70.

¹⁷ Atif Ulusoğlu 1882 Kastamonu doğumludur. Nisan 1918'de Kafkas İslam Ordusu Zabıt Namzetleri Talimgâhi Komutanı, Mütarekeden sonra Aralık 1918'de Azerbaycan'dan ayrılarak Ardahan'da 3'üncü Tümen 8'inci Kafkas Komutanı, Haziran 1919'da ek görevle 3'üncü Kafkas Tümeni Komutan Vekilidir. Mayıs 1921'den savaşın sonuna kadar 8'inci Alay Komutanı olarak Batı Cephesi görev yapacak, Ekim 1923'te alayı ile İstanbul Merkez Komutanlığı emrine verilecektir. 1931'de emekli olacaktır. Bkz. *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, c. II, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 173-174. (Eser kısaca TİH Alay-Tugay Biyografiler olarak anılacaktır.)

13 Eylül 1919 tarihinde 3'üncü Kafkas Tümeni'nin genel kuvveti¹⁸

Karargâhı	Ümera	Zabitan	Memur	Efrad	Silah	Cephane adedi	Hayvan
	4	11	5	90	42	3460	21
7'inci Alay Bnb. Ali Rıza¹⁹	1	30	11	359	331	78958	86
8'inci Alay (Yrb Selahattin)²⁰	1	30	9	361	921	62853	101
11'inci Alay (Bnb. Mehmet Talat²¹)	1	36	4	355	393	2245	77
3'üncü Topçu Alayı (Yrb Hüseyin Ragıp²²)	3	18	7	180 Bayburt'ta 33=213	129	19675	150
Bayburt Hastanesi	2	2	8	54	-	-	-
Yekûn	12	127	44	1399+33=1 432	1816	167191	435

Tabloda yer alan subay sayılarına izinli olanlar da dahildir. Atıf Bey'in verdiği bilgiye göre ekim ayında tümenenden 110 er firar etmiş, 3 er firardan alınmış, 89 er ise yeniden kıtasının başına dönmüştür.

Bu sırada Karadeniz abluka altındadır, Temmuz 1919'da Samsun'a asker çıkaran İngilizler, Merzifon'a bir birlik göndermiş, deniz seyrüseferini kontrol altına almıştır. Trabzon'da ve Samsun'da İngiliz ve Amerikan destroyerleri nöbet beklemekte, İngilizler sık sık kontrol amaçlı limanlara çıkmaktadır.²³ Trabzon siyasal açıdan da gergindir. Erzurum Kongresi'nin ardından başlayan olumsuzluklar önce Sivas Kongresi'ni hedef almış, ardından kongre kararlarının uygulanması sorun olmuştur. Enver Paşa etkeni de doğrudan kentte yankı bulmaktadır. Mustafa Kemal Paşa Vali Galip Bey'in başını çektiği ve milli amaçları tehlikeye düşürecek çalışmalar karşısında Torul'da bulunan ve tümenine doğrudan komuta edemeyen Yarbay Halit Bey'in Trabzon çevresindeki milli kuvvetleri örgütlenme görevini üstlenmesini uygun bulur. Karabekir Paşa'ya bildirir. Karabekir Paşa 20 Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği yanıtında Halit Bey'in sert mizacına dikkati çeker ve isteği onaylamaz. Bunun üzerine Halit Bey doğrudan Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emirle Vali Galip Bey'i tutuklayıp Erzurum'a gönderince Mustafa Kemal Paşa ile Karabekir Paşa arasında kırınglık yaşanır. Karabekir Paşa Yarbay Halit Bey'i 9'uncu Kafkas Tümeni komutanlığına atayarak Trabzon'dan uzaklaştırır.²⁴ Yerine Albay Rüştü Bey'i 3'üncü Kafkas Tümen Komutanlığına atar. Rüştü Bey, 26 Eylül 1919'da Trabzon'a gelir.²⁵ Bu sırada Trabzon'da İngiliz tehdidi sürmektedir.

İngilizler Karadeniz bölgesini denizden ablukaya almıştır. Örneğin, 9 Aralık 1919'da İngiliz bandıralı nakliye vapuru Trabzon'a gelmiş, 11 Aralık'ta bir İngiliz torpidosu Polathane civarında kıyıya yakın yol almış, sonra Trabzon açıklarından geçerek Sürmene'ye yönelmiş ve adeta gövde gösterisi yapmıştır. Yine aralık ayında Bayburt-Hart'ta Şeyh Eşref Olayı gelişmiş, bölgeye sevk edilen birlikler arasında 3'üncü Kafkas Tümeni'nden bir taburla iki top da yer almıştır. Ayaklanma Yarbay Halit Bey'in aldığı önlemlerle bastırılıp Hart teslim alınsa da

¹⁸ ATASE Arşivi, İSH-8, Kn 392, Gn 54/1:2.

¹⁹ Binbaşı Ali Rıza Benli 15 Haziran 1919'da Trabzon'da bulunan 7'inci Kafkas Alayı Komutanlığına atanmıştır. Bkz. *TİH Alay-Tugay Biyografiler*, c. II, s. 480-481.

²⁰ Yarbay Selahattin 26 Temmuz 1919'da 3'üncü Kafkas Tümeni 8'inci Alay Komutanı olarak atanmıştır. Bkz. *TİH Alay-Tugay Biyografiler*, c. I, s. 155-156.

²¹ Binbaşı Mehmet Talat Oğan, 1918- 1920 yıllarında 3'üncü Kafkas Tümeni 11'inci Alay Komutanı olarak görev yapmıştır. Bkz. *TİH Alay-Tugay Biyografiler*, c. II, 335-336.

²² Yarbay Hüseyin Ragıp (Güler) 15 Mayıs 1919'da Tümen Topçu Alay Komutanlığını üstlenmiştir. Mayıs 1921'de bu alayla Batı Cephesi emrine girecektir. Bkz. *TİH Alay-Tugay Biyografiler*, c. II, s. 243-244.

²³ Emrullah Nutku, "İstiklâl Savaşında Denizciler-Deniz Cephesi", *Yakın Tarihimiz*, c. I, S. 2, 8 Mart 1962, s. 55.

²⁴ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 139-141; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 243-244.

²⁵ Rüştü Bey 17 Aralık 1916'dan beri 9'uncu Kafkas Tümen komutanlığı görevini yapmaktadır. 1872 Erzurum doğumludur. 6 Aralık 1920'de Albay olmuş, Millî Mücadele süresince Doğu Cephesi'nde görevini sürdürmüştür, Trabzon'da vali vekili olarak görev yapmış, II. TBMM'de Erzurum milletvekili olarak yer almıştır. 13 Temmuz 1926'da milletvekilliği görevini sürdürürken ve tümgeneral rütbesini taşıyarak İzmir suikastıyla ilgili görülerek idam edilmiştir. Bkz. *TİH Tümen ve Üstü Biyografiler*, 35.

Of'tan yola çıkan tabur bir hayli kayıp vermiştir.²⁶ İngiliz tacizleri 1920 yılı başlarında da sürmüş, karaya çıkardıkları askerlere nişan alma talimleri yaptırmıştır.²⁷

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve ardından millicilere yönelik tutuklama girişimleri sürerken işgal, kentteki Rumların ve Ermenilerin ses ve taleplerini yükseltmelerine neden olmuş, yankısını Karadeniz'de de bulmuştur.²⁸ Mustafa Kemal Paşa yayınladığı genelgelerle işgali protesto edip meclisin Ankara'da açılacağını duyurup açılış çalışmalarını yürütürken Kâzım Karabekir Paşa'nın hedefinde Ermeniler vardır. Seferberlik planı hazırlıklarına başlayan Karabekir Paşa bu amaçla 25 Mart 1920'de Kolordu Askerlik Heyeti Başkanlığından kimi bilgiler ister. 1894-1897 doğumlulardan firari, bakaya erler, 1875-1893 doğumlulardan askerlik yükümlülüğü bulunanlar, 1898-1900 doğumlu er miktarıyla bunlardan ne kadarının silahaltına alınabileceğini sorgular.²⁹ Ne var ki bir yandan başlayan seçimler öte yandan askere alma şubelerince yapılan çalışmalar Trabzon'da kimi sorunlara neden olur. 3'üncü Kafkas Tümen Komutanı Rüştü Bey'in 8 Nisan 1920'de 15'inci Kolordu Komutanlığını gelişmelerden haberdar ederken verdiği bilgiler halkın içinde bulunduğu toplumsal-psikolojik durumu göstermesi açısından önemlidir. "Memlekette harb-i ahîrin halk üzerinde bıraktığı yılgınlık askerliğe karşı her fertte az çok bir tevahhuş (korku) hissi uyandırmıştır" diyen Rüştü Bey, halkın siyasal ve düşünsel açıdan farklı cephelere ayrıldığına dikkati çekmiştir. Bununla birlikte halkın çoğu eğer katlanacağı fedakârlığın gereğine inandırılırsa, korku duygusunu üzerinden atacak ve tarihin binlerce yıldır kaydettiği "harikaları" yeniden gösterecektir. Rüştü Bey bu noktada askere alma şubelerinin sorumluluk ve görevlerine de işaret eder. Ancak şubelerin; "vazifelerini künye defteri tutmaktan ibaret" zannettiğini, kendilerinden bir iş talep edildiğinde "derhal birçok mazeretler serdine kalkışılmakta" olduklarını, bu çerçevede Trabzon şube başkanının da "muhtin hâlât-ı ruhiyesini istenilen gayeye imâleye kadir olacak olan azimden mahrum" bulunduğunu vurgular.³⁰

Aslında sorun, askere alma şubelerinin yoklama yaparken sanki seferberlik ilanı varmış gibi hareket etmesidir. I. Dünya Savaşı'nın yıkıcılığını iliklerine kadar hisseden halk tepkilidir, bu tepki Rüştü Bey'in bahsettiği farklı cephelere de kıskırtılmaktadır. Karabekir Paşa alınması gereken önlemleri Rüştü Bey'den bekler. 11 Nisan'da verdiği yanıtta "seferberlik hissi verecek" girişimlerden uzak durulmasını ister. Trabzon askere alma şubeleri seferberlik hazırlıklarına ait görevlerine hemen başlayacak ancak telaşa meydan verecek hareketlerden kaçınacaktır. Hazırlıklar sessizlik içinde ve doğal akışında yapılacaktır. Bununla birlikte orduyu gerektiğinde takviye edebilecek şekilde milli teşkilatın genişletilmesi için halkın her yönden aydınlatılmasını da gerekli görür; halkı "vukûu muhtemel ahvâl-i muhtelifeye karşı azami fedakârlığa hazırlamak pek münâsib" olacaktır der.³¹

Rüştü Bey her ne kadar Trabzon'da askeri konularda işlerin yolunda gitmediğini belirtse de kendi tavırları da eleştiri konusu olur. Trabzon Valisi Hamit Bey'in Giresun'da Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında bir olay çıkmasını önlemek amacıyla Giresun'a İngiliz torpidosuyla gitmesi ya da Trabzon'da bulunan 15'inci Kolorduya ait bir miktar cephanenin iç bölgelere sevkine engel olması gibi akıl dışı uygulamalarını Rüştü Bey'in onayıyla yapması hem Mustafa Kemal'in hem de Karabekir'in dikkatinden kaçmaz. Sorgulanır, sorulan sorulara doyurucu yanıt vermese de görevini korur.³²

Bu arada Karabekir Paşa kolordu seferberlik planını hazırlamıştır.³³ Bu çerçevede Rize, Trabzon, Giresun ve Gümüşhane'yi içine alan 3'üncü Kafkas Tümeni bölgesinde seferberlik ilanında yalnız 1898 ve 1899 doğumluların silah altına alınması, diğer doğumluların Kuvâ-yı Milliye teşkilatı içinde bırakılması kararlaştırılır. İtilaf devletlerini kuşkulandırmamak için 3'üncü Kafkas Tümeni'nin seferberliği geri bırakılır. Ermenilere taarruz için 9'uncu, 11'inci Kafkas tümenleriyle 12'inci Tümen görevlendirilir. 3'üncü Kafkas Tümeni ise Trabzon bölgesinde bir çıkarmaya karşı gerekli önlemleri almak ve bölgedeki milli kuvvetlerin de katılımıyla Gürcistan'dan gelebilecek herhangi bir hareketi önlemekle yükümlü kılınır.³⁴ Karabekir Paşa tümenin topçu gücünü de artırmak ister. 11 Nisan 1920'de bu amaçla 3'üncü Topçu Alayı'nın 2'inci Tabur Schneider bataryası için yirmi adet top Erzurum'dan Bayburt'a yola çıkarılır, Bayburt'tan da hızlıca Trabzon'daki tümene ulaştırılması

²⁶ Hikmet Öksüz, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon", *Milli Mücadele'nin Yerel Tarihi 1918-1923*, c. VI, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2023, s. 94-96.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Özel, *a.g.e.*, 115-118; Alaattin Uca, Aytunç Ülker, "Bayburt'ta Şeyh Eşref İsyanı", *Gazi Akademik Bakış*, c. X, S. 19 (Kış 2016), s. 79-105.

²⁸ İ. Ilgar, *a.g.m.*, s. 28.

²⁹ *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi 1919-1921*, c. III, s. 55-57.

³⁰ ATASE Arşivi, İSH-7, Kn 348, Gn 163/2-3

³¹ ATASE Arşivi, İSH-7, Kn 348, Gn 163/1

³² S. Özel, *a.g.e.*, s. 120; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 26; vesika 672.

³³ Plana göre muharip birlikler 1898-1900 doğumlulardan, geri hizmet ve ikmal birlikleri ise 1891-1893 doğumlu erlerden tamamlanacaktır. 1901 doğumlu erler, depo birliklerinde eğitim görmek üzere silahaltına alınacak, emsalleri silah altında bulunanlardan firar ve bakaya durumunda olanlar da hemen sevk edilecektir. Karabekir Paşa 13 Haziran 1920'de harekât planının uygulanabilmesi için gerekli emri verir. Bkz. *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi 1919-1921*, c. III, s. 55-57.

³⁴ *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi 1919-1921*, c. III, s. 56.

istenir.³⁵ Tümenin er gereksinimi karşılamak üzere Trabzon Askere Alma Şubesi de 13 Nisan 1920'de yoklamasını yapar. 1898-1899 doğumlular silahaltına alınır.³⁶ İngiliz tacizi bugünlerde de sürer, Trabzon'a asker çıkaran İngilizler Boztepe'de konuşlanan 3'üncü Kafkas Tümeni'ne ait topların namlularını dinamitle parçalarken kentte kaçakçılık, korsanlık, Rum, Ermeni ve Gürcü eşkıyaların baskısı da sürer.³⁷

Ermeni Harekâtı ve Sonrasında 3'üncü Kafkas Tümeni

Başta İngilizler olmak üzere emperyalist cephenin ve işbirlikçilerinin bütün girişimlerine karşın TBMM açıldığında Karabekir Paşa İtilaf devletlerinden destek bulan Ermenilere taarruz düşüncesini korumaktadır. Bu yöndeki isteğini 6 Mayıs'ta, 9 Mayıs'ta, 15 Mayıs'ta ve 30 Mayıs'ta TBMM'ye iletir. Ancak Ruslarla ilişkiler göz önüne alınarak olumsuz yanıt verilir. 4 Haziran'da bir kez daha yinediği taarruz isteği 6 Haziran'da onaylanınca hızla hazırlığa başlar. 13 Haziran 1920'de Sarıkamış'a taarruz etmek üzere 9'uncu Kafkas Tümeni'nin Horasan-Zars bölgesine gitmesini, 12'inci Tümenin bulunduğu Kötek-Tuti-Komasor'da kalmasını, 11'inci Kafkas Tümeni'nin İğdir'a taarruz için Doğubeyazıt bölgesinde toplanmasını kararlaştırır.³⁸ 15 Haziran 1920'de 15'inci Kolordu Komutanlığı, Doğu Cephesi Komutanlığı unvanını alıp³⁹ Kolorduya bağlı birlikler de Cephe komutanlığına bağlanınca Karabekir Paşa da Doğu Cephesi Komutanı olarak hazırlıklarını sürdürür. Ne var ki Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin'in Ermenilerle problemin barış yoluyla çözümlenmesini dileyen ve taraflar arasında aracılık yapmayı öneren mektubu üzerine Ermenilere harekât ertelenir. Ancak uzlaşma sağlanamaz. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa 20 Eylül 1920'de harekâta izin verildiğini Karabekir Paşa'ya bildirince taarruz başlar. Sarıkamış 29 Eylül'de ele geçirilir. 30 Ekim'de Ermeni güçleri bozguna uğrattılır, Kars alınır. Ermenilerin mütareke koşullarını kabul etmesi üzerine görüşmeler başlar ve 2-3 Aralık 1920 gecesi Gümrü Barış Antlaşması imzalanır. Askeri başarının gerisinde Yarbay Halit'in 9'uncu Kafkas Tümeni ile birlikte 11'inci Kafkas Tümeni ve 12'inci Tümen vardır. 3'üncü Kafkas Tümeni bu harekâta katılmamış, bölgesini korumak dışında, henüz Trabzon Bahriye Nakliyat Komutanlığının kurulmadığı bu günlerde silah ve cephane taşıma sorumluluğunu da üzerine almıştır. Örneğin Karabekir Paşa'nın 11 Eylül 1920'de verdiği emirle Ruslardan sağlanan 8 İngiliz topuyla, 25 mitralyöz, 600 tüfekte cephane ve bir miktar para TBMM temsilcisi olarak Tuapse'de bulunan Lazistan Mebusu Osman Bey'in girişimleriyle Trabzon'a nakledilmiş, Tümen Komutanı Albay Rüştü Bey'in emriyle 23 Eylül'de Ambarlar Müdürü Binbaşı Fahri Bey'in başkanlığında Tesellüm Komisyonu kurularak Değirmendere'deki ambarlara yerleştirilmiştir. Aynı gün Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Albay İsmet Bey de Tuapse'den yüklenecek Alman cephanesinin doğruca İnebolu'ya gönderilmesini tümen komutanından istemiştir. 3'üncü Kafkas Tümeni, 21 Eylül 1920'de kurulan Trabzon Kaçakçı Müfrezesi'nin tümen emrine verilmesiyle Rus limanlarından Trabzon'a ve buradan Karadeniz'in çeşitli iskeleleri aracılığıyla Batı Cephesi'ne silah, cephane taşımayı sürdürür.⁴⁰ İtilaf ablukasının genişlemesi, deniz nakliyatının giderek artması, buna karşın sivil motorlarla Rus limanlarından getirilen malzemelerin kaybolması yeni bir örgütlenmeyi gerekli kılınca 9 Şubat 1921'de Trabzon Bahriye Nakliyat Komutanlığı kurulur. Liman Başkanı Binbaşı Nazmi Bey Trabzon Bahriye Nakliyat komutanı, Yüzbaşı Mehmet Cemal Bey de yardımcı olarak atanır. Ereğli limanında el konan Gazal römorkörü ile yedeğindeki Dâna yelkenlisi, Mebruke motoru, el konulan Rusumat No. 4 balıkçı gemisi de bu komutanlık emrine verilir. Aynı dönemde Samsun'da Binbaşı Hayri Bey'in komutanlığında Bahriye Müfreze Komutanlığı ve Güverte Binbaşı Hulusi Bey'in komutanlığında Ereğli'de Bahriye Nakliyat komutanlıkları kurulur. Deniz taşımacılık işlerinin tümünü üzerine alan Trabzon Bahriye Nakliyat Komutanlığını 1921 yılında Binbaşı Fahri (Aczi) üstlenir.⁴¹ 3'üncü Kafkas Tümeni bu komutanlıklarla koordineli bir şekilde deniz taşımacılığını sürdürecektir.⁴²

³⁵ ATASE Arşivi, İSH-8, Kn 394, Gn 150/1

³⁶ 16 Kasım'da yapılacak ikinci yoklamada ise 1900 doğumlular askere çağrılacaktır.

³⁷ Emrullah Nutku, "İstiklâl Savaşında Denizciler-Deniz Cephesi", s. 55.

³⁸ *Türk İstiklal Harbi-Doğu Cephesi 1919-1921*, c. III, s. 56.

³⁹ 15'inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa 28 Nisan 1920 ve 6 Mayıs 1920 tarihlerinde TBMM'ye Doğu Cephesi Komutanlığı kurulmasını önermiştir. 13/14 Haziran 1920'de Mustafa Kemal Paşa BMM Bakanlar Kurulu kararıyla komutanlığa atandığını bildirmiştir. *Türk İstiklal Harbi-Doğu Cephesi 1919-1921*, c. III, s. 100.

⁴⁰ Emrullah Nutku, "İstiklâl Savaşında Denizciler-İlk Deniz Nakliyatı", *Yakın Tarihimiz*, c. II, S. 19, 5 Temmuz 1962, s. 186-187.

⁴¹ Erol Mütercimler, *Kurtuluş Savaşına Denizden Gelen Destek*, Yaprak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 158.

⁴² Umuru Bahriye Müdüriyeti TBMM'nin açılmasının ardından 10 Temmuz 1920'de Ankara'da beş küçük rütbeli subayın girişimleriyle kurulmuş, başına Yüzbaşı Trabzonlu Şevket (Doruker) getirilmiştir. 1 Mart 1921'de Bahriye Dairesi Riyaseti adını alan bu örgütlenme Anadolu'daki liman başkanlıklarına gönderdiği yazıyla onları TBMM'nin emrine girmeye çağırması, Hopa'dan Kefken'e, Karadeniz kıyılarıyla Antalya'da Küllük limanına kadar Akdeniz kıyılarındaki liman başkanlıklarının bu çağrıya uymasıyla TBMM Hükümeti'nin deniz sınırı çizilmiştir. Trabzon Bahriye Nakliyat Komutanlığı ise Trabzon Kaçakçı Müfrezesi adıyla 21 Eylül 1920'de kurulmuş, 26 Ekim 1920'de Müdafaa-i Milliye Vekaletine bağlı olarak Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Müfrezesi adını almış, 9 Şubat 1921'de de Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Bkz. Emrullah Nutku, "İstiklâl Savaşında Denizciler-İlk Deniz Nakliyatı", *Yakın Tarihimiz*, s. 186-187; Deniz Aytan, "Millî Mücadele Dönemi'nde Denizden Verilen Lojistik Desteğin Batı Cephesi'ndeki Zaferlere Etkisi", *Askeri Tarih*

Bu arada 3'üncü Kafkas Tümen Komutanlığında değişim yaşanır. Sarıkamış'a, Cepheye gideceğini öne süren Karabekir Paşa, Albay Rüştü Bey'i cephe komutanlığı vekâletini almak üzere 5 Ekim 1920'de Erzurum'a çağırılmış, Tümen vekâletini de geçici olarak Binbaşı Ali Rıza (Benli) Bey'in üstlenmesini istemiştir.⁴³ Böylece Albay Rüştü tümen komutanlığından fiilen alınmış, komutanlığa 7 Ekim 1920'de Yarbay Ahmet Nuri (Öztekin) Bey atanmıştır.⁴⁴ 21 Kasım 1920'de ise Tümenin 11'inci Alay komutanlığı Yüzbaşı Yenibahçeli Ahmet Şükrü Bey'e verilir.⁴⁵ Bu atama Trabzon'daki İttihatçılar açısından önemli olacaktır.

Karakol teşkilatının üyeleri arasında yer alan Ahmet Şükrü Bey TBMM'nin açılmasından önce Kocaeli yarımadasında Karakolcularla Temsilciler Kurulu arasındaki rekabette İstanbul örgütünün isteğiyle önce Üsküdar-Geyve hattındaki menzil hattının başına getirilmiş, ardından Kocaeli Kuva-yı Milliye Genel Komutanlığını üzerine almış, Anadolu'ya silah, cephane ve millici kaçırılmasını sağlamıştır.⁴⁶ İstanbul'un işgalinin ardında Eskişehir'e uğrayarak 26 Nisan 1920'de Ankara'ya geldiğinde Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek Enver Paşa'nın yanına gitmek isteğini iletmış, ancak kendisine farklı bir görevle gereksinim olduğu yanıtını almış ve Lazistan Teşkilatı'nı kurmak üzere Trabzon'a gönderilmiştir.⁴⁷ Şükrü Bey Eskişehir'de Kuşçubaşı Eşref ve Saruhan Milletvekili Reşit, Bursa'da Eyüp Sabri ve İhsan (Eryavuz) beylerle görüşmüş, Bursa'da iken aldığı davet üzerine gizli Türkiye Komünist Partisi'ne üye olmuştur.⁴⁸ 1 Temmuz'da Bursa'dan ayrılarak Akçayşehir üzerinden Trabzon'a ulaşan Yüzbaşı Ahmet Şükrü, yolculuk sürecinde Moskova'ya Halil Paşa'ya göndermek amacıyla bir müfreze topladığı gibi Enver Paşa'yla da mektuplaşmayı sürdürmüştür. Trabzon'da İttihatçı dostlarınca sevinçle karşılanan, bu arada 3'üncü Kafkas Tümeni'nde kendisi gibi Teşkilatı Mahsusa kökenli 7'inci Alay Komutanı Ali Rıza Bey'le özlem gideren Yüzbaşı Ahmet Şükrü Bey Rusya'ya gidip gelen İttihatçılarla diyalogunu sürdürmüş, henüz tümen komutanlığını sürdüren Albay Rüştü Bey ile Rusya'dan gelen Bolşeviklere ziyafet bile vermiştir. 11'inci Alay Komutanı olarak Rize'de görevlendirilmesinden çok hoşnut kalmasa, hatta alay komutanlığını küçümsese de kabul etmiş, Rize'ye giderek alayının başına geçmiştir. Ahmet Şükrü Bey Rus sınırına yaklaştıkça Komünizmin gerçek yüzünü de görür. 7'inci Alay Komutanı Ali Rıza Bey de kendisiyle aynı düşüncededir. Küçük Talat Bey'le yazışmaları da benzer içeriktedir. O günlerde Erzurum'a gelen Mustafa Suphi'ye karşı bir cephe de oluştururlar.⁴⁹

Batı Cephesi'nde yeni kurulmakta olan ordu İnönü yönünde taarruza kalkan Yunanlara ve Ethem'in Kuva-yı Seyyaresi'ne karşı ölüm-dirim mücadelesi verirken Trabzon ve çevresinde siyaset sarmalı 3'üncü Kafkas Tümenini sarmıştır. Bir yanda Rusya'dan esen komünist rüzgâr, öte yanda Enver Paşa'nın ülkeye girme arzusu ve buna paralel Envercilerin Trabzon ve çevresinde cirrit attığı 1920 yılının ilk günlerinde 3'üncü Kafkas Tümen Komutanı Yarbay Nuri Bey ile 11'inci Alay Komutanı Yüzbaşı Ahmet Şükrü arasında sorun yaşanmaya başlar. İlk konu Erzurum'dan Bayburt'a geleceği duyurulan Mustafa Suphi hakkında alınacak karardır. Yarbay Nuri Bey Bayburt'ta bulunan 11'inci Alay 2'inci taburunun herhangi bir girişimde bulunmaması yönünde emir vermiştir. Mustafa Kemal Paşa ile Karabekir Paşa da aynı düşüncededir. Yüzbaşı Şükrü Bey ise Topal Osman Ağa kuvvetleriyle isyancı Rumlara karşı mücadele yürütürken "Yunan belasını" unutmuş değildir. Ama o ve diyalog halinde olduğu 7'inci Alay Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey gibi arkadaşları için "Moskof tehlikesi" daha "korkunç"

Araştırmaları Dergisi, Yıl 2024, S. 36, s. 151-191; Mustafa Hergüner, *Kurtuluş Savaşında Denizciliğimiz*, Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 115; E. Mütercimler, *Kurtuluş Savaşına Denizden Gelen Destek*, s. 86, 89.

⁴³ K. Karabekir, *a.g.e.*, s. 892.

⁴⁴ Ahmet Nuri Öztekin 1876 Bandırma doğumludur. 1902'de Harp Akademisi'nden mezun olmuş, Erzincan'da 4'üncü Ordu'ya atanmıştır. 1912'de Yunanlara esir düşmüş, esareti bir yıl sürmüş, 1914'te ise 3'üncü Ordu Karargâhı 3'üncü Şube müdürü ike 20 Ocak 1916'da Sarıkamış civarında Ruslara esir düşerek Sibiry'a gönderilmiştir. 25 Ağustos 1920'de esarettten dönünce TBMM Ordularına katılmıştır. Bkz. *TİH Tümen ve Üstü Biyografiler*, s. 122-123.

⁴⁵ Yenibahçeli Ahmet Şükrü (Oğuz) 1881 İstanbul doğumludur. 1903'te Harbiye Mektebi'nden mezun olmuş, 3'üncü Ordu emrine atanmıştır. 1910'da atandığı İstanbul Piyade Atış Okulu'nda öğretmenlik görevini sürdürürken Avusturya Ordusu Atış Okulu'na gönderilmiş, okulu birincilikle bitirip dönünce 1911-1913 yılları arasında satın alınan silah ve mermileri teslim almak üzere Almanya'ya gönderilmiştir. Enver Paşa'nın 3 Ocak 1914'te Harbiye Nazırlığına atanması üzerine Nezaret Yaverliği görevine getirilmiş, Sarıkamış Muharebesi'ne katılmış, 29 Kasım 1914'te yüzbaşı olmuştur. Çanakkale'de Anafartalar muharebesine katılmış, 25 Temmuz 1915'te atandığı Meclis-i Mebusan Muhafız Tabur Komutanı iken 1917'de yeniden Avusturya ve Almanya'ya gönderilmiştir. Mütarekenin ardından Damat Ferit hükümetince tutuklansa da kısa süre sonra serbest kalarak Maltepe'deki Atış Okulu'na atanmış ve Karakol Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Bkz. Yaşar Semiz-Ömer Akdağ, *Yenibahçeli Şükrü Beyin Hatıraları*, Çizgi Yayınları, Konya, 2011, s. 13 vd.

⁴⁶ Murat Aydoğdu, "Kocaeli Yarımadasında Karakol Cemiyeti-Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı II", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 2010, c. 26, S. 79, s. 193-195; Y. Semiz-Ö. Akdağ, *a.g.e.*, s. 60-71.

⁴⁷ Y. Semiz-Ö. Akdağ, *a.g.e.*, s. 170-172, 184.

⁴⁸ Eskişehir'de Şerif Manatov'un hazırladığı zemin üzerinde İşçi gazetesi ve çevresi ile Ankara'da Yeşil Ordu'dan gelen Vakkas tarafından Temmuz 1920'de gizli TKP'nin Eskişehir örgütü kurulmuştur. Ahmet Şükrü Bey İşçi gazetesinin üç yazarından biridir. Bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1920-1925*, c.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 320. Ahmet Şükrü Bey anılarında şöyle demektedir: "Bursa'da bulunduğum bu günlerde Ankara'dan yeni bir talimat geldi. Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle ve onun yakın arkadaşları tarafından bir Bolşevik parti kurulacağı, benim de onlara iltihak etmem arzu edildiği merkezinde idi". Bu cümleden sanki Mustafa Kemal tarafından kurulan yasal TKP anlaşılıyor. Yasal TKP 18 Eylül 1920'de kurulacak. Bkz. Y. Semiz-Ö. Akdağ, *a.g.e.*, s. 174-175.

⁴⁹ Y. Semiz-Ö. Akdağ, *a.g.e.*, s. 178-180, 182-184, 191, 196-198.

görülmektedir. Onlar Ankara'nın Rus tehlikesini gereği gibi anlayamadığı inancındadır.⁵⁰ Bu inançla olsa gerek Şükrü Bey komutanının emrini görmezden gelir. 21 Ocak'ta tabur komutanı Veysi Bey'e "...Şayet emir verilmedi ise bile memlekete nâfi hizmeti siz takdir ederek icap eden vazifeyi ifada kusur etmezsiniz..." diye yazar.⁵¹ Ertesi gün alaya bağlı üç taburun komutanına "memlekete girmek isteyecek Komünist Fırkasına mensup eşhasın huduttan içeriye asla kabul edilmemeleri... gayri resmi surette girecek Mustafa Suphi ve arkadaşlarına mensup komünist eşhasın asla kabul edilmeyerek ... girebilmiş olanlar varsa hemen hudut haricine çıkarıl(maları)" emrini verir.⁵² Şükrü Bey, Mustafa Suphi Bey'e karşı Küçük Talat Bey'in uyarısıyla önlem almıştır. Mustafa Suphi'nin öldürülmesi olayında rolü olduğu bilinen Kayıkçılar Kahyası Yahya Kaptan'ın öldürülmesi olayına da adı karışacaktır.⁵³

Tümen Komutanı ile Alay Komutanı arasındaki ikinci anlaşmazlık konusu alayın eksikleri nedeniyle olur. Zira Yüzbaşı Şükrü'nün alayı adeta çıplaktır. Anılarında; "...ne üstlerinde elbise vardı, ne de yatacakları bir beylik veya battaniye namına bir şey" diyecektir. Sarıkamış'ta "mareşal kış" felaketini yaşayan, eksikleri Rize'den giderme olanağı da bulamayan Şükrü Bey İstanbul'daki Rizeli hemşerilerine mektuplar yazar. Alayındaki çocukların onların da evladı olduğunu hatırlatır, İstanbul'da İngiliz ordusuna ait kullanılmış elbise vb. eşyaların ucuz fiyata satıldığı yolundaki haberlere dikkati çekerek onlardan para değil satın alabilecekleri elbise, ayakkabı, battaniye gibi eşyalar ister. Mektubuna yanıt bile alamayınca bu kez isteklerini Tümen komutanına iletir. Tümen komutanı Nuri Bey de kendisini oyalayınca, bu kez telefonda "sert bir lisanla" konuşur. Sonuçta kaput gönderilmesini sağlasa da ikili arasındaki kırgınlık sürer. Oysa bu yokluk sadece onun alayında değil bütün ordudadır. Nitekim kendisi de daha sonra bu fedakâr millet "bulursa giydi, bulursa yedi, bulmayınca da çıplak dövüştü, aç dövüştü. Zaman oldu silahsız, cephanesiz de dövüştü" diyecektir.⁵⁴

Şükrü Bey'in alayının eksikliği konusundaki duyarlılığı ise Artvin'e yapılması planlanan harekât nedeniyle.⁵⁵ Bölgede güvenlik tehdidi olan Gürcü yönetimine karşı hazırlıklar tamamlanır. Şükrü Bey'in Binbaşılığa terfi ettiği 1 Mart 1921'de⁵⁶ 11'inci Alay diz boyu karda harekâta kalkar. Taburları nöbetleşe karları temizler, yol açar, açılan yoldan toplar yürütülür. Yeterli gelmediğinde çevre köylerden toplanan keçe, kilim, halı üzerinden toplar kaydırılır. Üç saatte geçilecek yollar dört günde alınır ve asker hiç şikâyet etmeden yürür. Alayın bir bölümü Borçka'da bırakılarak Artvin'e ilerlenir. 6 Mart 1921 günü saat 18.00'de Artvin'de Türk bayrağının dalgalanmasını sağlayan, 3'üncü Kafkas Tümeni'nin 11'inci Alayı olur.⁵⁷ Binbaşı Şükrü Bey, İslam teşkilatının başı olan Ömer Kâmil (Küntay) Bey'i⁵⁸ kaymakam olarak atar ve 11 Mart'ta Artvin'den hareketle Borçka'ya birliğinin başına döner.⁵⁹ Aynı günlerde sahilden ilerleyen tümenin 7'inci Alayı Batum'un ilerisine geçmiş, ancak Gürcü ve Rus birlikleri arasında sıkışıp kalmış, Parshane Sarnavada'da karşılıklı ateş tehlikesi doğmuştur. Binbaşı Şükrü Bey alayın geri çekilme yolunun tamamen kesildiğini görülünce Yüzbaşı Atâ Bey ile hazırladığı müfrezeyi onun komutasında Hamidiye Tabyası'nı işgal etmek ve alayın geri çekilişini sağlamak üzere gönderir. 7'inci Alay tehlikeden kurtarılır, 11'inci Alay da Acara ve Çoruh köprülerini güvenceye alır.⁶⁰

Trabzon'da da sevinç vardır. Zira Yunanların Petros gemisine el konulmuş, 18 Mart'ta Trabzon Bahriye Nakliyat Komutanlığı gemiye Batum adını vererek komutanlığına Yüzbaşı Münir Bey'i atamıştır. Anadolu

⁵⁰ Y. Y. Semiz-Ö. Akdağ, *a.g.e.*, s. 214.

⁵¹ Y. Semiz-Ö. Akdağ, *a.g.e.*, s. 208-209

⁵² Y. Semiz-Ö. Akdağ, *a.g.e.*, s. 212-213; Mustafa Suphi ve arkadaşları Karabekir Paşa tarafından sınır dışı edilmek üzere Erzurum'dan Trabzon'a gönderilmiştir. Trabzon'daki Rus Sovyet Hükümeti Konsolosu Bagirov Mustafa Suphi ve arkadaşlarını karşılamak üzere hazırlık yaparken Mustafa Suphi ve onun üç arkadaşı Trabzon iskelesinde bindirildikleri bir motorla 28/29 Ocak 1921 gecesi Batum'a gönderilmek üzere yola çıkarılır. Arkalarından da Yahya Kâhya'nın adamları motorla onları izler. Sürmene açıklarında hepsi öldürülür ve denize atılır. Ölüm emrini kimin verdiği ile ilgili farklı yorumlar vardır. Bkz. Adil Dağistanlı, "Millî Mücadele'de Mustafa Suphi Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 1996, c. 12, S. 34, s. 187-189. (171-193); Ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, "Mustafa Suphi Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Baş Dışarda Akımlar", *Bellekten*, c. 35, S. 140, Ekim 1971, s. 587-654.

⁵³ Y. Semiz-Ö. Akdağ, *a.g.e.*, s. 60-71.

⁵⁴ Y. Semiz-Ö. Akdağ, *a.g.e.*, s. 191-192, 221-222.

⁵⁵ Millî Mücadele başında Artvin İngilizlerle Gürcülerin işgalindeydi. İngilizler Nisan 1920'de Artvin, Ardanuç ve Şavşat'ı boşaltıp Batum'a çekilince 20 Nisan'da Ardahan bir Gürcü tümeni tarafından işgal edilmişti. İngilizler 9 Temmuz 1920'de de Batum'dan ayrılarak Batum'u da Artvin'le birlikte Gürcülere terk etmişti. Bkz. Mesut Çapa, "Millî Mücadele Döneminde Artvin", *Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi 1918-1923*, c. VI, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2023, s. 4-5.

⁵⁶ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi – Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, c. III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 500.

⁵⁷ Y. Semiz-Ö. Akdağ, *a.g.e.*, s. 228. Artvin'in kurtuluş tarihi günümüzde 7 Mart olarak kutlanmaktadır. Bu konuda değişik görüşler vardır. Bkz. Mesut Çapa, "Millî Mücadelede Artvin", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl 2012, c. 13, S. 13, s.122.

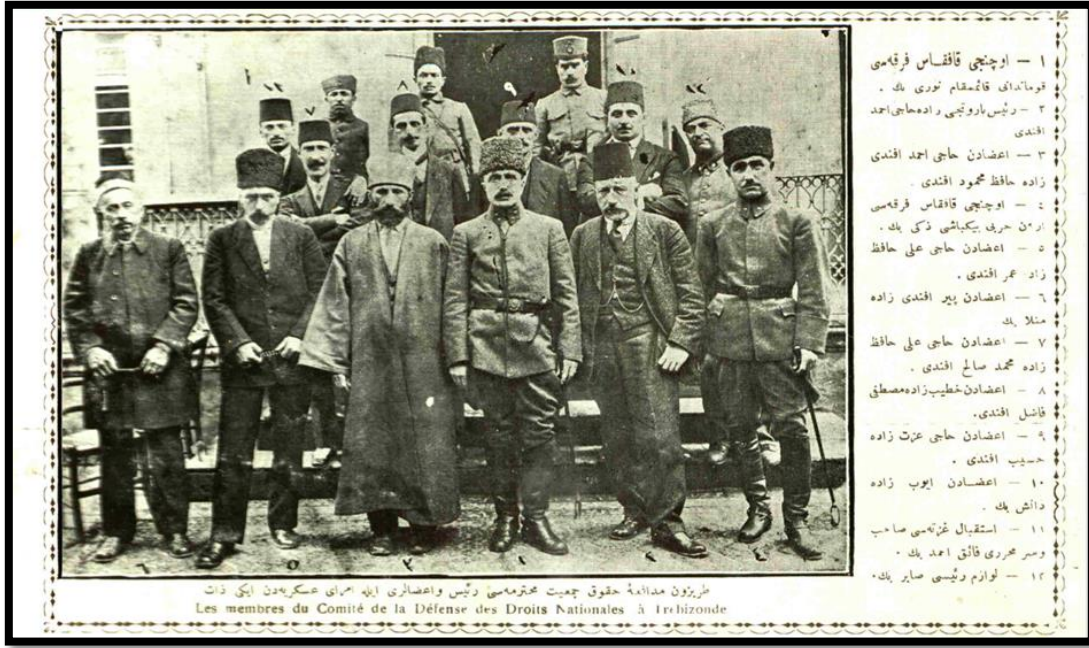
⁵⁸ Mesut Çapa Ömer Bey'in İlk Tedrisat Müfettişi olduğunu söylüyor. Bkz. M. Çapa, "Millî Mücadele Döneminde Artvin", *Türkiye'nin Yerel Tarihi*, s. 5.

⁵⁹ Y. Semiz-Ö. Akdağ, *a.g.e.*, s. 227-229.

⁶⁰ Y. Semiz-Ö. Akdağ, *a.g.e.*, s. 232, 238.

donanmasına katılan 80 hamulelik Batum kısa bir süre sonra 3'üncü Kafkas Tümeni'nin Akçaşehir'e (Akçakoca'ya) naklinde önemli rol oynayacak, 800 ton savaş malzemesi taşıyacaktır.⁶¹

Direğinde Türk bayrağı dalgalanan Batum onarıma alınırken 23 Mart'ta İnönü yönünde ikinci taarruzu başlatan Yunanlar Türk ordusunun geriden beslenmesini önlemek amacıyla Karadeniz'i de abluka altına alır, yakalanacak subay ve erlere korsan muamelesi yapılacağını, savaş malzemesi taşıyan gemilere el konacağını veya batırılacağını duyurur.⁶² Yunan ordusu Batı Cephesi'nde ilerlerken Doğu'da ve Kafkasya'da barış durumuna geçiş sürecini başlatan Moskova Antlaşması, Gümrü'nün boşaltılmasını da öngörür. Bu nedenle Doğu Cephesi Komutanlığı yeni bir konuş tertipler ve 24 Mart 1921'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletinin onayına sunar. Böylece 3'üncü Kafkas Tümeni'nin yeni konuşu belirlenir. 7'inci, 8'inci, 11'inci Piyade Alaylarıyla 3'üncü Topçu Alayı, Süvari, İstihkâm ve Sıhhiye bölükleri, Telgraf Takımı, Mızıkça Bölüğü gibi bağlı birliklerden oluşan Tümen'in 7'inci Alayı Çoruh vadisinde; Liman⁶³, Sakarya⁶⁴ muharebe hattında, 8'inci Alayı Ardahan'da, 11'inci Alayı Borçka ve havalisinde, Tümen karargâhı ve topçu birliği ise Trabzon yerleşir.⁶⁵

3'üncü Kafkas Tümeni Komutanı Nuri ve Kurmay Başkanı Zeki Bey Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle. Kaynak: Resimli Anadolu Hediyesi, c.1, Sayı 3, s. 29, 1921.⁶⁶

Komutanlığını Albay Ahmet Nuri Öztekin'in⁶⁷ sürdürdüğü, Kurmay Başkanlığını Binbaşı Zeki Bey'in üstlendiği tümenin 7'inci Alay Komutanı Yarbay Ali Rıza (Benli)'dir.⁶⁸ 8'inci Alay'ın Komutanı Yarbay Atıf (Ulusoğlu)⁶⁹, 11'inci Alay Komutanı ise Binbaşı Şükrü beylerdir. Yarbay Hüseyin Ragıp Bey de Topçu Alay

⁶¹ Emrullah Nutku, "İstiklâl Savaşında Denizciler-Habersiz Gelen Misafir", *Yakın Tarihimiz*, c. I, S.11, 10 Mayıs 1962, s. 348-349.

⁶² Emrullah Nutku, "İstiklâl Savaşında Denizciler-Anadoluya Sevkiyat", *Yakın Tarihimiz*, c. II, S.26, 23 Ağustos 1962, s. 412.

⁶³ Günümüzde Rize-Çayelina bağlı Limanköy.

⁶⁴ Artvin-Ardanuç'a bağlı bir köydür.

⁶⁵ ATASE Arşivi, İSH 18, Kn. 1362, Gn. 1, Bn. 1 (3'üncü Kafkas Tümeni Harp Ceridesi, c. 1, 31 Mart 1921- 17 Temmuz 1921); *Türk İstiklal Harbi-Doğu Cephesi 1919-1921*, c. III, s. 236.

⁶⁶ Fotoğrafın açıklaması: 1- Üçüncü Kafkas Fırkası (Tümeni) Komutanı Yarbay Nuri, 2- Reis Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi, 3- Aza Hacı Ahmet Efendizade Hafız Mehmet Efendi, 4- Üçüncü Kafkas Fırkası Kurmay Erkân-ı Harbi (Kurmay Başkanı) Zeki Bey, 5- Aza Hacı Ali Hafızade Mehmet Efendi, 6- Aza Pir Efendizade Molla Bey, 7- Aza Hacı Ali Hafızade Mehmet Salih Efendi, 8- Aza Hatıpzade Mustafa Fazıl Efendi, 9- Hacı İzzetade Hasip Efendi, 10- Eyüpzade Daniş Bey, 11- İstiklal Gazetesi Sahibi ve Başşazarı Faik Ahmet Bey, 12-Levazım Reisi Sabir Bey.

⁶⁷ 1 Mart 1921'de Albay olmuştur.

⁶⁸ Ali Rıza Benli 15 Haziran 1919'da 7'inci Kafkas Alayı Komutanlığına atanmıştır. Daha sonra Trabzon Mevki Komutanı ve 11 Mart 1921'de Çoruh Grup Komutanı olarak atanmış, Trabzon'da bir ay kadar 3'üncü Tümen Komutan Vekilliği yapmış, 4 Mayıs 1921'de Batı Cephesi'ne gelmiş, 7'inci Kafkas Alayı Komutanı olarak Batı Cephesi'ndeki Muharebelere katılmıştır. 1 Mart 1921'de yarbay olmuş, 12 Şubat 1922'de 4'üncü Kolordu 5'inci Kafkas Tümeni Piyade Tugay Komutanlığına atanmış, 29 Eylül 1922'de mide rahatsızlığı nedeniyle vefat etmiştir. *TİH Alay-Tugay Biyografiler*, c. II, s. 480-481.

⁶⁹ Mütarekenin ardından Tümenin Ardahan'da bulunan 8'inci Alay komutanlığına atanmıştır. Haziran 1919'da Halit Bey'in durumunun belirsiz olduğu dönemde ek olarak Tümen'in komutan vekilliğini de üstlenmiştir. 5 Haziran 1920'de alayıyla birlikte Ermeni Harekâtına katılmıştır. Mayıs 1921'de Millî Mücadele'nin sonuna kadar 8'inci Alay Komutanı olarak Batı Cephesi'nde görev yapmıştır. Bkz. *TİH Alay-Tugay Biyografiler*, c. II, s. 173-175.

komutanlığını sürdürmektedir. Albay Nuri birliklerinin başında Batı Cephesi'ne yola çıktığında Trabzon'da Tümenin komutan vekilliğini Albay Şevket Seyfi (Düzgören) üstlenecektir.⁷⁰ Tümenin kaderini ise Batı Cephesi'nde yaşanan gelişmeler belirleyecek, 28 Mart'ta Metristepe'nin düşmesi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletini yeni önlemler almaya itecek ve Doğu Cephesi'nden birlik kaydırma düşüncesi gelişecektir.

3'üncü Kafkas Tümeni'nin Akçaşehir (Akçakoca)'e Nakli

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti 30 Mart 1921'de İnönü'deki muharebeye yetişmek üzere Doğu Cephesi Komutanlığı'ndan 3'üncü Kafkas Tümeni'nden bir alay ile bir veya iki dağ bataryasının ve 1000 İngiliz tüfeği ile bol cephanenin Akçaşehir'e (Akçakoca) gönderilmesini ister.⁷¹ Doğu Cephesi Komutanlığı da 31 Mart'ta Tümen'e gönderdiği şifre telgrafla Tümenin Çoruh Grubu emrinde bulunan 11'inci Alay'ın 1'inci ve 3'üncü Taburlarının, 7'inci Alay'ın Trabzon'da asayiş için bulundurduğu 1'inci Taburu'nun ve dört toplu kudretli ve iki toplu schneider bataryasının 11'inci Alay Komutanı Şükrü Bey'in komutasında Akçaşehir'e gönderilmek üzere hazırlanmasını ister.⁷²

Aslında Doğu Cephesi'nden Batı'ya birlik kaydırmayı öngören bu istek ve çalışmalar yeni değildir. TBMM'nin açılmasının hemen ertesinde TBMM Başkanı ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili yaptıkları yazışmalarla Trabzon Valisi Hamit Bey ile 3'üncü Kafkas Tümen Komutanı Rüştü Bey'den "Lazistan"dan⁷³ bir müfreze hazırlanması ve Giresun'dan da Osman Ağa'nın gönderilmesini istemişlerdir. İstek Kâzım Karabekir Paşa'da Yarbay Halit olayından sonra ikinci kırgınlığa neden olmuştur. Karabekir Paşa isteğin kendisine değil "mâdunlara" yapılmasına Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Albay İsmet Bey'e 5 Mayıs'ta yazdığı bir telle tepki göstermiştir. Bununla birlikte Rize'den istenen müfrezenin hazırlanması için 3'üncü Kafkas Tümen Komutanlığına emir vermiş, Osman Ağa'nın hazırlayacağı birliğin gönderilmesini uygun bulmuş, ancak Rumların faaliyetleri nedeniyle Osman Ağa'nın Giresun'dan ayrılmasını onaylamamıştır. Albay İsmet Bey de 7 Mayıs 1920'de verdiği yanıtında Osman Ağa konusunu kabullenmiştir. Rüştü Bey'in Trabzon'da hazırladığı "30-40" silahtan oluşan birliğin Akçaşehir'de sayısının artırılabilceğine dikkati çekmiş, ancak asker başına yüz lira harcamak gerektiğine ve para kıtlığına işaret ederek Karabekir Paşa'dan karşılayıp karşılayamayacağını sormuştur. O da gereken emri Tümen komutanına vermiştir. Böylece küçük de olsa 3'üncü Kafkas Tümenince hazırlanan birlik Batı Cephesi'ne daha 1920 yılı ortalarında gönderilmiştir.⁷⁴

3'üncü Kafkas Tümeni'nden 30 Mart 1921'de yapılan kaydırma isteği Karabekir Paşa'nın haklı tavrı nedeniyle doğrudan Doğu Cephesi Komutanlığına yapılmıştır. Bu arada İnönü'de ikinci zafer kazanılmış ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kısıtlı birlik isteğini iletmiştir. 4 Nisan'da tümenin ağırlıksız olarak Akçaşehir'e nakledilmesi, nakliye araçlarının yokluğu nedeniyle hayvanların tümünde alıkonulup yalnız koşumların gönderilmesi istenir. Nakliyenin kiralanan vapurlarla ve halkın elindeki motorlarla yapılması önerilirken, nakliye sorunu giderildiğinde ağırlıkların da isteneceğine dikkat çekilir.⁷⁵ 3'üncü Kafkas Tümen Komutanlığı ise 30 Mart'taki emrin ardından hazırlıklarını zaten tamamlamıştır. 4 Nisan 1921 günü Tümeneye bağlı 7'inci Alay'ın 1'inci Taburunun iki bölümünü⁷⁶ 7 subay, 351 er ve 11 hayvanla Gülnihal vapuruyla Akçaşehir'e gönderir.⁷⁷ Gelişmeler ufukta yeni bir Yunan taarruzuna işaret ettiği için Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti bir yandan Güney Cephesi'nden birlik kaydırırken Doğu Cephesi'nden de 15 Nisan 1921 ve 30 Nisan 1921 tarihlerinde bu kez tümenin tamamının gönderilmesini ister.⁷⁸

Arka arkaya gelen emirler üzerine bir yandan tümenin dağınık bulunan birlikleri Trabzon'da toplanmaya başlar, öte yandan taşıma sorunu çözülmeye çalışılır. Nisan ortasına gelindiğinde 3'üncü Kafkas Tümeni'ne bağlı üç alayla Giresun'da bulunan Giresun Alay'ının ve Cephe emrinde olan 56'ıncı ve 45'inci Alayların Batı Cephesi'ne ulaştırılması için gerekli hazırlıklar tamamlanır. Bu çerçevede Giresun'dan Samsun'a Giresun 1'inci ve 2'inci Taburlarının deniz ve kara yoluyla, 45'inci Alay ve dağ obüsünün karadan Ankara'ya ulaştırılması

⁷⁰ 1880 İstanbul doğumlu olan Ş. Seyfi Düzgören tümen vekalet görevinin adından 13'üncü Kafkas Tümen Komutanlığı yapmış, 2 Kasım 1921'de Doğu Cephesi Kurmay Başkanı olmuş, 23 Eylül 1923'te de Millî Savunma Bakanlığı Ordu Dairesi Başkanı olmuştur. 1924 yılında aktif askerliğe dönmüş, 1939'da emekli olmuş ve 1948 yılında yaşamdan ayrılmıştır. *TİH Tümen ve Üstü Biyografiler*, 180-181.

⁷¹ *Türk İstiklal Harbi-Doğu Cephesi 1919-1921*, c. III, s. 260-261.

⁷² ATASE Arşivi, İSH 18, Kn. 1362, Gn. 1, Bn. 1 (3'üncü Kafkas Tümeni Harp Ceridesi, c. 1, 31 Mart 1921- 17 Temmuz 1921); *Türk İstiklal Harbi-Doğu Cephesi 1919-1921*, c. III, s. 236.

⁷³ Osmanlı devletinde sancaktır. Trabzon ilinin doğu kısmı yani Çaykara, Dernekpazarı, Hayrat ve Of ile Rize ilini, Artvin'e bağlı Arhavi, Hopa, Borçka, Murgul ve Meydancık'ı ve Batum'u içine alan bölgedir.

⁷⁴ K. Karabekir, *a.g.e.*, s. 700-701.

⁷⁵ ATASE Arşivi, İSH 18, Kn. 1362, Gn. 1, Bn. 1 (3'üncü Kafkas Tümeni Harp Ceridesi, c. 1, 31 Mart 1921- 17 Temmuz 1921).

⁷⁶ Bir bölümü Trabzon'da alıkonulmuştur.

⁷⁷ *Türk İstiklal Harbi-Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, c. V, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s. 41.

⁷⁸ *Türk İstiklal Harbi-Doğu Cephesi 1919-1921*, c. III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 260-261; *İstiklal Harbi'nde 2'inci Kolordu 1918-1921*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 120.

planlanır. Bartın'dan ise 56'ncı Alay'ın 1'inci ve 3'üncü Taburu ile diğer kısımları ve 56'ncı Alay Karargâhı yola çıkacaktır.⁷⁹ 7'inci Alay'ın geri kalan birliklerinden de Trabzon'a dönmeleri ve yerine 8'inci Alay'ın sınır boyunu teslim alması istenir. Bu arada Tümenin Batı Cephesi'ne gönderileceği haberlerinin yayılması yeni bir sorunu beraberinde getirmiştir: Firar. Örneğin 7'inci Alay'ın 2'inci ve 3'üncü taburlarında firar başlar. Alay komutanları disiplin ve düzeni bozan bu durum karşısında önlem almaya çalışsa da firarlara engel olamayacak ve yine örneğin 11'inci Alay'ın 350 mevcutlu taburlarından biri ancak 76 mevcutla hareket edebilecektir.⁸⁰

Sevkiyatın yapılacağı deniz araçlarının organizasyonu konusunu ise Trabzon Nakliyatı Bahriye Komutanlığı üstlenir.⁸¹ Ancak bugünlerde Karadeniz'de taşıma yapmak zorlaşmıştır. İngilizlerin gemi ve gambotların seyir defterini inceleme bahanesiyle pek çok kez Trabzon'a çıktığı,⁸² Yunan, İngiliz hatta ABD gemilerinin cirit attığı Karadeniz limanları arasında tek sefer değil, birkaç kez gidip gelmek, arada kömür alımı için duraklamak zorunda kalacak deniz nakliye araçlarını zor bir görev beklemektedir. Buna karşın Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü, Trabzon Nakliyat Bahriye Kumandanlığı ve hatta Samsun Sevkiyat Müdürlüğü eş güdüm halinde bu yolculuğu koordine eder. Şahin, Ümit, Batum, Pretal, Penay, Gülnihal, Bahricedit, Turgut ve Kırım vapurlarının kullanıldığı bu sevkiyatta halk da motor, kayık ve sandallarla vatan görevini yerine getirecektir.

Trabzon ve Samsun Bahriye Komutanlıklarında görev alan deniz subayları.

Kaynak: Emrullah Nutku⁸³

15 Nisan 1921'de alınan emir üzerine yola koyulan ilk birlik 11'inci Alay'dır. Borçka'da bulunan 11'inci Alay karadan hemen yola çıkar, Düzköy'de bir gece konakladıktan sonra Hopa'ya gelir. 17 Nisan'da Alayın kudretli bataryası Lazzâde Mustafa Efendi'nin motoruna, Alay Karargâhı ile 1'inci Tabur Gülnihal vapuruna, 2'inci Tabur Kırım, 3'üncü Tabur Batum vapurlarına bindirilir. Aynı gün Hopa'dan Trabzon'a yola çıkar.⁸⁴ Albay Nuri Bey o sabah Fevzi Paşa'ya 11'inci Alay'ın üç taburunun da deniz yoluyla Akçaşehir'e gönderilmesi için Trabzon'da toplanmasına başlanıldığını bildirir.⁸⁵

⁷⁹ ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 605, Gn 204/2.

⁸⁰ Sinan Onuş, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kurtuluş Savaşı'na Kızılca Kıyamet-Alb. Ali Rıza Bey ve Yzb. Fuat Bey'in Günlükleri*, Kopernik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 221-22.

⁸¹ Emrullah Nutku, "İstiklâl Savaşında Denizciler-Bahriye Dairesi", *Yakın Tarihimiz*, c. II, S. 17, 21 Haziran 1962, s. 121-122; Umur C. Karadoğan, "Millî Mücadele Yıllarında Türk Bahriyesinin Durumu ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVII, S. 81, s. 610 vd.

⁸² Emrullah Nutku, "İstiklâl Savaşında Denizciler", *Yakın Tarihimiz*, c. I, S. 3, 15 Mart 1962, s. 90.

⁸³ Oturanlar (soldan sağa) Yzb. Kenan, Bnb. Tefik, Teğmen Zeki. Oturanlar Güverte Teğmen Celalettin Orhan, Güverte Teğmen Şükrü, Güverte Teğmen Muhtar Hidayet beyler. Fotoğraf yapay zekayla netleştirilmiştir. Orijinali için bkz. Emrullah Nutku, "İstiklâl Savaşında Denizciler-Anadoluya Sevkiyat", *Yakın Tarihimiz*, c. II, S.26, 23 Ağustos 1962, s. 411.

⁸⁴ Y. Semiz-Ö. Akdağ, *a.g.e.*, s. 238.

⁸⁵ ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 605, Gn 204/2.

Borçka-Hopa arası karayoluyla 28 km'dir.⁸⁶

11'inci Alay Trabzon'a ulaştığında Alayın 2'inci Taburu yeni kurulan 13'üncü Tümen'in 55'inci Alayı'na çekirdek olarak Trabzon'da bırakılır.⁸⁷ 3'üncü Taburu 16 subay ve 250 er, dört makineli tüfek, 51 sandık piyade cephanesi, 7 subay ve 37 erden oluşan 1 kudretli dağ bataryası haktan sağlanan motorlarla Akçaşehir'e yola çıkarılır. 3'üncü Kafkas Tümen Komutanı Albay Nuri 18 Nisan'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletine çektiği şifre telgrafıyla 2 Schneider dağ ve 4 kudretli dağ topunun 340 schneider, 419 kudretli mermisiyle ve 40 kadar erle Batum gemisine yüklenerek Akçaşehir'e ulaşmak üzere Trabzon'dan yola çıkarıldığını bildirir.⁸⁸ Batum yalnız Karadeniz'in, İngiliz ve Yunan gemilerinin tehdidiyle yol almaz. Bu yaşlı gemi yol alırken geminin gövdesi birkaç kez delinir. Delikler çimento ve çaputlarla kapatılır, ziftli brandalar ile tutturulur.⁸⁹

4 Nisan'da yola çıkan 3'üncü Kafkas Tümeni'ne bağlı 7'inci Alay'ın 1'inci Taburu'nun 1'inci bölümü ile 56'ncı Alay'ın üç taburu ve 45'inci Alay'a bağlı Giresun 3'üncü Taburu'na bağlı birliklerin çoğu ise 18 Nisan 1921 günü Bartın'a ulaşmıştır. Giresun 3'üncü Taburu 1'inci Topçu Bölümü de o gün saat 16.17 de Bartın'dan Devrek'e hareket eder. 7'inci Alay'ın 1'inci Tabur 2'inci Bölümü, 56'ncı Alay'ın 3'üncü Tabur 1'inci Bölümü ile Giresun 3'üncü Taburu Makineli Tüfek Bölümü de Akçaşehir'e ulaşır. 7'inci Alay'ın geri kalan iki taburunun ise 18 Nisan'da Trabzon'da toplanmasına başlanmıştır.⁹⁰ 2'inci ve 3'üncü Taburların mevcutları o günlerde Trabzon, Sürmene, Vakfıkebir ve havalisindedir. Taburlarda kaynaşma da vardır. Özellikle 2'inci Tabur Komutanı'nın şehit olması disiplini bozmuş, firarlar artmıştır.⁹¹ Karabekir Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletine 7'inci Alayın 2'inci ve 3'üncü Taburlarıyla iki toplu schneider cebel bataryasının 28 Nisan'da Hopa'dan yola çıkarılacağını, Erzincan mıntıkasında asayiş sağlandığı için kentte bulunan 11'inci Alay'ın 2'inci bölümünün de Batı Cephesi'ne gönderileceğini bildirir.⁹²

21 Nisan'da Trabzon'da sevkiyat sürer. Albay Nuri Bey o gün, 18 Nisan'da Trabzon'dan yola çıkarılan topların erleriyle birlikte her biri 30'ar erden oluşan schneider tabur karargâhı erlerinin de Pretal vapuruyla yola çıkarıldığını bildirir. Telgrafına düştüğü notlar sevkiyatta karşılaşılan güçlüklerle ışık tutar. Zira vapur süvarisi kömür almak için vapurun mutlaka Zonguldak'a uğraması gerektiğine ve olası Fransız müdahalesine dikkati çekmiş, gemideki askerlerin ancak hükümet, Fransız müdahalesini önlerse Akçaşehir'e çıkarılabileceğini aksi takdirde İnebolu'da indireceğini bildirmişti. Bu nedenle askerleri "esir" adı altında vapura bindiren Nuri Bey, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti'nden İnebolu'ya indirildiği takdirde askerlerin bulunacak araçlarla Akçaşehir'e gönderilmesi için gereken emrin verilmesini diler. Bu arada Pretal'ın İnebolu'ya kadar nakliye ücretini de öder.⁹³

⁸⁶ Harita tarafımızdan Google Earth uydu görüntüsü temel alınarak hazırlanmıştır.

⁸⁷ *Türk İstiklâl Harbi-Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, c. V, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1964, s. 42.

⁸⁸ ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 618, Gn 189/1; *Türk İstiklâl Harbi-Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, c. V, s. 41

⁸⁹ E. Mütercimler, *a.g.e.*, s. 206.

⁹⁰ ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 605, Gn 204/2.

⁹¹ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Ali Rıza Bey'in Günlükleri*, s. 221.

⁹² ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 618, Gn 197/1.

⁹³ ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 618, Gn 189/1.

22 Nisan'da ise 19 subay, 427 er, 6 makineli tüfek, 380 tüfek, 225 bin fişek, 15 hayvan ve 58 koşum tevhit semeriyle 11'inci Alay Karargâhı ve 1'inci Taburu Yeni Dünya Vapuru (?) ile Trabzon'dan yola çıkarılır.⁹⁴ 26 Nisan'da Sinop, 27 Nisan'da İnebolu'yu geçen vapur 29 Nisan'da Akçaşehir'e ulaşacaktır.⁹⁵ 22 Nisan'da Tümenin bir topçu taburunu taşıyan Penay vapuru da Trabzon'dan yola çıkar. Ne var ki vapur Kızılırmak Feneri ile Kumcağız arasında 23/24 Nisan gecesi karaya oturur. Taburun erleri ancak iki gün sonra İstanbul'dan gelen İtalyan bandıralı İan vapuruyla Samsun'a getirilecek, oradan yoluna devam edecektir.⁹⁶ Bu arada Albay Nuri Bey 7'inci Alay Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey'den 2'inci ve 3'üncü taburları yola çıkarmak üzere hazırlanmasını ve Trabzon'a uğramadan yola devam etmesini ister. Binbaşı Ali Rıza, 27 Nisan'da aldığı bu emre verdiği yanıtında subayların ailelerini görmelerinin yararlı olacağı düşüncesiyle Trabzon'a uğramak istediğini, asker ve ağırlıkları motor ve kayıklarla, hayvanları ise karadan taşıyacağını bildirir. O, Çoruh Vadisi'ne yayılan alayını toplarken Borçka mıntıkasında bulunan Yüzbaşı Atıf (Ulusoglu) komutasındaki 8'inci Alay da 7'inci Alay mıntikasını devralmak üzere 28 Nisan'da Hopa'ya ulaşır. İki alay komutanının uzlaşısı ile 8'inci Alay'ın bir taburu Rize, bir taburu Pazar ve üçüncü taburu da sınır boyunu teslim alır. Bütün bu işlemler firarları önlemek için olabildiğince gizli yapılır.⁹⁷

Trabzon'dan yola çıkan, kömür nakli gibi zorunlu gereksinimleri nedeniyle limanlara uğrayan vapurlar nisan ayı boyunca Karadeniz'in dalgalarını aşarak Akçaşehir'e ulaşmayı sürdürür. 29 Nisan'da Ereğli limanı birbiri ardına gelen yolcularını ağırlar. O gün Tümene bağlı 650 er Yenidünya vapuruyla Ereğli'ye ulaşır ve aynı gün Akçaşehir'e sevk edilir.⁹⁸ Yine Tümenin Topçu Alayı'nın schneider taburundan altı top ve mühimmatıyla birlikte 1 subay 34 er Turgut vapuruyla Ereğli'ye gelir ve iki saat konakladıktan sonra Akçaşehir'e gitmek üzere yola çıkar.⁹⁹ 8'inci Alay'ın 1'inci ve 2'inci Taburları 29 Nisan'da Hopa'da toplanır. Hayvanlar ertesi gün birer subay eşliğinde karadan Trabzon'a gönderilir. Binbaşı Ali Rıza Bey Arhavi'de bulunan 3'üncü Tabur komutanına da o gün yüklemenin hızlıca yapılabilmesi için kayıkların hazırlanmasını ister.¹⁰⁰

Mayıs ayında dağın birliklerin Trabzon'da toplanması ve sevk işlemleri sürer. 29 Nisan'da Hopa'ya gelen 8'inci Alay sevk beklerken 3'üncü Kafkas Tümen Komutanlığı Hopa'da toplanan birliklerin nakli için Şahin¹⁰¹ vapurunu tahsis eder. Bahriye Müfrezesi Komutanlığına 2 Mayıs'ta gönderilen telgrafla vapurun 3 Mayıs akşamı Trabzon'dan hareketle Hopa'ya gideceği bildirilir. 4 Mayıs akşamına kadar birliklerin vapura bindirilmesi ve 5 Mayıs akşamı Hopa'dan Akçaşehir'e yola çıkarılması ve sevkiyatın "gayet" gizli tutulması istenir.¹⁰² Nakiller için kiralama işlemleri de sürer. Ümit vapuru 5 bin, Kırım vapuru 3 bin liraya kiralanır. Samsun Sevkiyat ve Nakliyat Müdürü Mustafa Bey de nakil işlemi için Gülnihal vapurunun kiralanarak Trabzon'a gönderildiğini tümen komutanlığına bildirir.¹⁰³ 12 Mayıs'ta da Albay Ahmet Nuri Bey Hopa'daki birlikler ve hayvanlar için Gülnihal vapurunun kiralandığı ve o gün Trabzon'dan yola çıkacağı bilgisini 3'üncü Topçu Alay Komutanı Yarbay Hüseyin Ragıp Bey'e iletir. Vapura Topçu alay ve tabur karargâh subaylarından geriye kalan 50 er ve 30 hayvanın bindirilerek 14 Mayıs sabahı Trabzon'da olacak şekilde gerekli hazırlıkları yapmasını ister. Geride kalan hayvanlar için nakil aracı bulunabilirse sevkiyatın peyderpey yapılacağını, bulanamaz ise hayvanların bırakılmak zorunda kalacağını da ekler.¹⁰⁴ Ancak Hopa'da hazırlıklar tamam değildir. Yarbay Hüseyin Ragıp, 13 Mayıs'ta Tümen komutanının dikkatini Hamsiköy'de bulunan ambarların kesin hesabının yapılamadığına, taburun levazım eksikliğinin giderilemediğine, arpa ve saman tedariki için Sürmene, Ardasa ve Hamsiköy'e gönderilen asker ve hayvanların henüz gelmediğine dikkati çeker. Karargâhın istenen tarihte sevkini pek çok karışıklık yaratabileceğine işaret ederek emredilen erlerle hayvanın bir yüzbaşı kumandasında Gülnihal ile sevk edilebileceğini ancak alay ve tabur karargâh subaylarıyla bir kısım erin birkaç gün sonra hareket edecek vapurla sevk edilmesine izin verilmesini ister.¹⁰⁵

⁹⁴ 11'inci Alayın 2'inci Taburu 3'üncü Kafkas Tümeni yerine Trabzon'da kurulan 13'üncü Tümen'in 55'inci Alayı'na çekirdek olarak bırakılmıştır. Bkz. *Türk İstiklâl Harbi-Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, c. V, s. 42.

⁹⁵ Y.Semiz-Ö.Akdağ, *a.g.e.*, s. 238-239.

⁹⁶ ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 618, Gn 196/1.

⁹⁷ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Ali Rıza Bey'in Günlükleri*, s. 222-223.

⁹⁸ ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 618, Gn 199/1.

⁹⁹ ATASE Arşivi, İSH-15, Kn 1070, Gn 30/1, 2, 3.

¹⁰⁰ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Ali Rıza Bey'in Günlükleri*, s. 224.

¹⁰¹ Rus Abranusyan Denizcilik Şirketinin 25 yıllık gemisi 1920 sonunda Karadeniz-Ereğli limanına uğradığı sırada el konularak TBMM hükümeti deniz gücüne katılmıştı. 850 ton yük taşıma kapasitesi olan gemi Trabzon Bahriye Nakliyat Komutanlığı emrine verilmişti. Bkz. E. Mütercimler, *a.g.e.*, s. 199.

¹⁰² ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/2.

¹⁰³ ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/4.

¹⁰⁴ ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/3.

¹⁰⁵ ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/5.

Yarbay Hüseyin Ragıp'ın isteğini onaylayan Albay Nuri Bey birliklerin Trabzon'da toplanması için Samsun-Ereğli-Trabzon sevkiyat müdürlükleriyle özellikle araç sağlanması için yazışmalar yaparken 7'inci Alay Komutanı Binbaşı Ali Rıza Abıslah¹⁰⁶ yönünden gelen vapurun Hopa'yı geçtiğini görür. Hopa'yı telefonla arar, kaptanın Abıslah'a gelmesi için emir verir. Vapur (Şahin) gelir. Ancak alayın tamamını alacak kapasitesi yoktur. Vapur kaptanı da cephanenin patlama tehlikesiyle erlerin yol alamayacağını söyler. Binbaşı Ali Rıza bunun üzerine 2'inci Tabur ile Hopa'da bulunan Rus silah ve cephanelerini, inzibat erlerini, taburların işçileri ile erleri kayıklarla Abıslah'a getirtir. Arhavi'de bulunan 3'üncü Tabur'un ise yalnız makineli tüfek bölüğünü hazırlar. Alay Karargâhı ile birlikte 4 Mayıs akşamı Trabzon'a hareket edilir. Trabzon'a ulaşıldığında subaylara ailelerini görmek üzere üçer üçer ve beşer saatle izin veren Binbaşı Ali Rıza Bey Tümen Komutanı Maçka'da bulunduğu için ona da vekalet eder. Alayın da eksiklerini gidermeye yönelir. Cephane eksikliği Tümen ambarından giderilir; Rus silah ve cephaneleri teslim edilir karşılığında 250 Osmanlı silahı alınır. Taburlar için çamaşırılık bez, sabun, katıklık, ekme, peksimet hazırlanır. Yola çıkmadan önce subaylara birer maaş verilmesini için de çabalar.¹⁰⁷

Bu arada Arhavi'de bulunan 7'inci Alay'ın 3'üncü Taburu da 5 Mayıs'ta Kırım vapuru ile Trabzon'a ulaşmıştır. Samsun Bahriye Müfrezesi de Ümit vapurunu 5.000 liraya kiralarak Trabzon'a göndermiştir. Vapur 6 Mayıs'ta Trabzon'a gelir. Binbaşı Ali Rıza, "tehlakeli" durumu nedeniyle yola Şahin vapuruyla devam etmek istemez. Vapurda bulunan tabur ve schneider bataryasını Ümit'e nakleder. 3'üncü Taburu Trabzon'a getiren Kırım vapurunu da Akçaşehir'e kadar 3.000 liraya kiralattırır. 7 Mayıs'ta İtalya'dan sipariş edilen elbiselerin geldiğini öğrenince vilayet muhasebesini "sıkıştırarak" taburlara 350'şer kat elbise, bir o kadar kaput ve battaniye, subay maaşları için de 5.000 lira alır. Gün boyu hayvanlar, eşyalar vapurlara yerleştirilir. O gece saat 22.00'yi geçerken önce 3'üncü Taburu taşıyan Kırım, ardından Ümit Trabzon'dan ayrılır.¹⁰⁸

Kırım ve Ümit vapurları 7'inci Alay Karargâhını, 36 subay ve 1.367 er, 10 nakil hayvanı, 761 tüfekten oluşan Alayın 2'inci ve 3'üncü taburları, 2 makineli tüfek ve 11.800 cephanesi, 5 makineli tüfek ve 2.939 cephanesi, 580 bomba, 268 bin piyade cephanesi, 2 toplu schneider ile 198 topçu eri ve 5.112 top mermisiyle 4 toplu Osmanlı seri ateşli sahra bataryası, 8 muaddel mavzer, 1.050 fişek, 2.030 mavzer fişegi, 80 atım top mermisi ve ayrıca 52 erle yola çıkar.¹⁰⁹ Binbaşı Ali Rıza Ümit vapurundadır. Vapur sahile yakın seyrederek Samsun'a vardığında düşman gemileri ile ilgili bilgi alınır ki bu bilgi her konaklanan limanda sorgulanacak, tehdit olmayınca yola devam edilecektir. 9 Mayıs'ta Sinop'a varan Ümit, iki üç saat kentte konaklarken Kırım Sinop'u geçer. Ümit de ardından Sinop'tan ayrılır, 10 Mayıs'ta İnebolu'ya, ertesi gün de Ereğli limanına ulaşır. Liman Başkanı er, hayvan ve topların Akçaşehir'de hızlı bir şekilde boşaltılması için hazırlıkların tamamlandığını, iki motorun da kendisi tarafından gönderildiğini bildirir. Hava biraz sisli olsa da vapurlar sorun yaşamaz. Kırım 10 Mayıs'ta, Ümit de 11 Mayıs sabahı Akçaşehir'e ulaşır. Kırım yolcuları dinlenirken Ümit vapuru Binbaşı Rahmi Bey'in gözetiminde kayak ve motorlarla boşaltılır. 10-11 Mayıs günlerinde Akçaşehir'e gelen 7'inci Alay'ın 2'inci ve 3'üncü tabur mevcudundaki erler, hayvanlar, top, mühimmat ve teçhizat olaysız karaya çıkarılmıştır. İki taburun makineli tüfek bölüklerinin mevcudu 1.464 er, schneider ve sahra bataryasının 186 er, dördü sahra, ikisi schneider olmak üzere altı top ve 900 sandık topçu mermisiyle 200 sandık kadar piyade mermisinden oluşmakta, her taburda 9'ar hayvan bulunmaktadır.¹¹⁰

Kırım vapuru yolcu ve yükünü Akçaşehir'e indirdikten sonra 12 Mayıs'ta 126 ton kömür yüklenecek Trabzon'a geri döner. Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürü Mustafa Bey Kırım'ın yolda olduğunu Trabzon Bahriye Nakliyat ve 3'üncü Kafkas Tümeni komutanlıklarına bildirirken Gülnihal vapurundan arta kalan mühimmat veya eşya varsa Kırım'a alınabileceğini bildirir.¹¹¹ Aynı saatlerde Albay Nuri Hopa'dan gelecek Gülnihal vapuru için hazırlık yapmaktadır. 14 Mayıs'ta Gülnihal vapuruyla Hopa'dan gelen 8'inci Alay'ın 3'üncü Taburuna Trabzon'da bulunan Tümen İstihkam Bölüğünü ekler ve saat 10.00'da vapurun Trabzon'dan hareket ettiğini Müdafaa-i Milliye Vekâletine, Genelkurmay Başkanlığına, Nakliyat ve Sevkiyat Genel Müdürlüğü ile Doğu Cephesi Komutanlığına bildirir. 8'inci Alay'ın 3'üncü Taburu 15 subay ve 502 erden oluşmaktadır. Ayrıca 28 hayvan, 146'sı Rus olmak üzere 527 fenni küçük çaplı mavzer tüfek, 4 makineli tüfek, 505 bomba, tüfek başına 200, makineli tüfek başına 10 bin mermi de tabura bağlı olarak yola çıkarılmıştır. Tümen İstihkâm Bölüğü'nün mevcudu 3 subay ve 170 erle 20 hayvan ve istihkâm aletlerinden oluşmaktadır. Vapur ayrıca İnebolu'ya çıkarılmak üzere, 348 sandık kudretli dağ topu mermisi, 220 sandık Rus piyade mermisi, 185 sandık İngiliz

¹⁰⁶ Gürcistan'a doğru sahil şeridinden ilerlendiğinde sıralama Hopa, Abıslah, Liman, Sarp ve Batum şeklindedir.

¹⁰⁷ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Ali Rıza Bey'in Günlükleri*, s. 224-227.

¹⁰⁸ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Ali Rıza Bey'in Günlükleri*, s. 226-228.

¹⁰⁹ *Türk İstiklâl Harbi-Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, c. V, s. 42.

¹¹⁰ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet Ali Rıza Bey'in Günlükleri*, s. 228-230.

¹¹¹ ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/9.

piyade mermisi, 34 sandık Fransız mermisi, 5 Rus Maksim makineli tüfeği ile 72 sandık sıhhiye malzemesiyle de yüklüdür.¹¹²

Trabzon'dan sevkiyat olabildiğince hızlı yapılmaktadır ancak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti¹¹³ daha hızlı hareket edilmesi gerektiği düşüncesindedir. Zira ikinci İnönü Muharebesi'nin ardından ordu yeniden yapılandırılmaya, kara kuvvetlerinin kuruluşu yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. 2 Mayıs'ta önce Eskişehir'e ardından Kütahya'ya gelen Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa, İsmet ve Refet Paşalarla 2-3 Mayıs günlerinde görüş alışverişinde bulunmuş,¹¹⁴ 3 Mayıs'ta Refet Paşa komutasındaki Güney Cephesi kaldırılarak İnönü ve Kütahya mıntıklarında bulunan bütün kuvvetler Batı Cephesi adı ile İsmet Paşa'nın emir ve komutasına bırakılmıştır. Batı Cephesi ordusu dört grup halinde yeniden örgütlenmektedir.¹¹⁵ Bu düzenlemede Doğu Cephesi'nden gelecek birlikler de yer alacağı için acele edilmektedir. Nitekim 15 Mayıs'ta Fevzi Paşa 3'üncü Kafkas Tümen Komutanlığına "fevkalade acele" ve "tehiri gayr-i caiz" ibareleriyle çektiği şifre telgrafla tümenin henüz hareket etmemiş olan kısımlarının "süratle naklinin" ve tümen karargâhının da ilk araçla tümene katılmasının sağlanmasını emreder.¹¹⁶ Emreder ama elde nakil aracı yoktur. Nakil bekleyen çoktur. Albay Nuri Bey aynı gün Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ile Doğu Cephesi Komutanlığına Trabzon'a gelen bütün deniz araçlarından azami derecede yararlanarak tümen birlikleriyle karargâhının "ilk münasip vasıta ile" gönderileceğini arz eder.¹¹⁷ 16 Mayıs'ta Nakliyat ve Sevkiyat Genel Müdürü Mustafa Bey'e makine başında bilgi verir. Tümen bölgesinde Hopa'da bulunan 8'inci Alay'ın karargâhıyla iki taburu, Trabzon'da tümen karargâhı ve topçu alay ve tabur karargâhları, mızıkâ bölüğü ve telgraf bölüğü kalmıştır. Fevzi Paşa'nın isteğinin hızla yerine getirilebilmesi için Mustafa Bey'den Amasra'da bulunan Şahin ve Zonguldak'ta bulunduğu haber alınan Bahricedid vapurlarının "biran evvel" Trabzon'a ulaştırılmasını rica eder. Tümenin Telgraf Takımı'nın ise kömür yüküyle Trabzon'a gelen Kırım vapuruyla sevk edileceğini bildirir.¹¹⁸

Ahmet Nuri Bey, 17 Mayıs günü öğleyin 3'üncü Kafkas Tümeni'nin Telgraf Takımı'nı 1 subay, 80 er ve beş hayvan mevcuduyla ve Kırım vapuruyla Trabzon'dan Akçaşehir'e yola çıkarır. Nakliye ücreti olarak kararlaştırılan iki yüz liranın da Samsun Sevkiyat Müdürlüğüne ödeneceğini vapur süvarisine bildirir.¹¹⁹ O, vapurun yola çıktığını Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye vekaletlerine haber verirken, bu kez Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa adına Kâzım Bey Tümen Sıhhiye Bölüğü ile Seyyar Hastanesinin hareketi için de emir verilmesini ve sonucun kendilerine bildirilmesini ister.¹²⁰ Albay Nuri istediği vapurların gelmesi gecikince, buna karşın tümen karargâhının ısrarla yola çıkması istenince gerekli düzenlemeleri yapar. 19/20 Mayıs'ta tümen karargâhı, ağırlıkları, 150 yük hayvanı ile 4.000'i aşkın tüfek, 1.500 sandık fişek ve askeri donanım Şahin gemisine yüklenir. 21 Mayıs'ta Trabzon'dan ayrılır.¹²¹

Şahin'in Akçaşehir'e ulaşması aslında Karadeniz'de yapılan taşımanın hangi tehdit ve tehlikelere rağmen yapıldığının örneğidir. Her şeyden önce taşıma yönergesi insanla cephanenin bir arda taşınmasını yasakladığı halde bütün gemi, vapur ve gambotların yükü karışıktır. Vatan savunusu patlama tehdidini gölgede bırakmıştır. Şahin de bu tehlikeyi göze alarak 22 Mayıs'ta Giresun'a varır. İtilaf gemileri hakkında bilgi topladıktan sonra yoluna devam eder. Bu kez tehdit sistir. 25 Mayıs'ta kıyıdan yol alarak Çatalburnu'nu bordalayınca sis dağılır. Sinop açıklarına gelince Fransız bandıralı yük gemisiyle onun güvenliğini sağlayan muhrip dikkati çeker. Tehdit onlardan gelmez, havanın giderek sertleşmesi sorun olur. Şahin şiddetlenen fırtınadan korunmak için Sinop limanına döner. Liman başkanı Amasra açıklarında yabancı bir muhrip görüldüğü bilgisini verince o gece limanda geçirilir. Ertesi sabah yoluna devam eden Şahin 26 Mayıs'ta Akçaşehir'e ulaşır. İki saat içinde gemi boşaltılır ve Şahin Ereğli'den 500 ton ve Kilimli'den 300 ton kömür alarak yeni yolcuları için Trabzon'a döner.¹²²

Tümen Sıhhiye Bölüğü ise 23 Mayıs'ta Hopa'dan Trabzon'a gelmiştir, 25/26 gecesini Polathane'den Akçaşehir'e hareket eder. Haşim Beyin Başhekim olduğu bölükte Dr. Yzb. Mehmet Fuat da vardır. Trabzon'dan

¹¹² ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/6.

¹¹³ Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'dır. Ona vekalet eden ise Fevzi (Çakmak) Paşa'dır.

¹¹⁴ Mümtaz Ulusoğlu, *İstiklal Harbi'nde 2'nci Kolordu (1918-1921)*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2006, s. 120-121.

¹¹⁵ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)*, Yıl 42, Sayı, 95, Ocak 1993, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 8-9, Belge No: 2479; *TİH-Batı Cephesi Kütahya Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)*, c. II. Ks. 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s. 51-52, 86 (Kısaca TİH Kütahya Eskişehir Muharebeleri olarak anılacaktır); Fahri Aykut, *İstiklâl Savaşında Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri, 100 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı*, Yıl 10, Sayı 41, 1 Mart 1936, Askerî Matbaa, İstanbul, 1936, s. 6.

¹¹⁶ ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/8.

¹¹⁷ ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/11.

¹¹⁸ ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/10.

¹¹⁹ ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/13.

¹²⁰ ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/12.

¹²¹ *Türk İstiklâl Harbi-Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, c. V, s. 42. Karşılaştırmak için bkz. Emrullah Nutku, "İstiklâl Savaşında Denizciler", *Yakın Tarihimiz*, c. II, S. 19, 5 Temmuz 1962, s. 188.

¹²² E. Mütercimler, a.g.e., s. 199-200.

ayrılıp Karadeniz sahillerini geçerken hafızasıyla dertleşmek ister, ucunda ölüm olan bilinmezliği anı defterine kaydetmeye başlar: “Bu ayrılık belki ömür boyudur”. Vapur Samsun’a vardığında bağılı olan cephaneye yüklü tekneyi bırakarak yoluna devam eder. Sinop’ta kömür almak için uzun süre bekler. İnebolu ve Ereğli’de ise subayların ailelerini indirir ve 27 Mayıs’ta Akşehir’e ulaşır. Sıhhiye Bölüğü eksiklerini gidermek üzere iki gece kasabada konaklarken Trabzon limanı yine telaş ve heyecan doludur. Bahricedit, 27 Mayıs günü 38 subay, 946 er ve 109 hayvandan oluşan 8’inci Alay Karargâhı, 1’inci ve 2’inci Taburları, 8 makineli tüfek, 200 sandık makineli tüfek cephanesiyle yüklü olarak yol almaya başlar. 28 Mayıs geç vakitte Akşehir’e vardığında Sıhhiye Bölüğü kara yolculuğu için hazır beklemektedir.¹²³

Yunan savaş gemilerinin sürekli devriyeleri, Fransızların işgal ettiği Zonguldak çevresinde kışkırtıcı davranışları, Karadeniz’in azgın dalgaları, sis, rüzgâr, fırtına¹²⁴ eşliğinde Trabzon’dan kalkan son vapur TBMM’nin el koyduğu Rus vapurlarından olan ve Trabzon Nakliyatı Bahriye Komutanlığı’nın emrine verdiği Şahin olur. Mayıs sonunda yaptığı iki seferle tümenin geri kalan erlerini, istihkâm aletleri, ağırlıklar, 130 yük hayvanı, 4.000’i aşkın tüfek, 1.500 sandık fişek ve 200 ton çeşitli malzemeyi İnebolu ve Amasra limanlarına taşır.

3’üncü Kafkas Tümeni’nin 4 Nisan – 27 Mayıs 1921 tarihleri arasında Trabzon’dan Batı Cephesi’ne ulaştırılmak üzere gönderdiği mevcudu eldeki belgeler ışığında şöyledir:¹²⁵

Cinsi	Miktarı	Cinsi	Miktarı
Subay/İstihkam subayı	133+3	Kudretli dağ topu	4
Er	4086	Schneider dağ topu	10
Topçu Eri	198	Sahra bataryası	4 toplu 1
İstihkâm Eri	170	Schneider dağ topu mermisi	2452
Hayvan	478	Kudretli dağ topu mermisi	767 sandık
Makineli Tüfek	29+5 Rus maksim	Top mermisi	80 atım+5112
Makineli tüfek cephanesi	54739+200 sandık	Mavzer fişegi	2030
Tüfek	8767	Fişek	4050 sandık+225 bin
Mavzer	535	Koşum tevhit semeri	58
Mavzer cephanesi	200 bin	Bomba	1085
Piyade mermisi	490 sandık+268 bin	Sıhhiye malzemesi	72 sandık
Kudretli dağ bataryası	1	Çeşitli malzeme	200 ton

Böylece Trabzon’da yeni kurulan 13’üncü Tümen emrine bırakılan 11’inci Alayın 2’inci Taburu dışında 3’üncü Kafkas Tümeni bütün aksamiyla Batı Cephesi’ne gönderilir. Yunan ve İngiliz ablukası, Fransız büyülenmesi, sert hava koşulları altında denizden Akşehir’e ulaşmak güç olmuştur. Ancak asıl güçlük şimdi kara yolculuğuyla başlayacak, binlerce insan, sandık sandık mühimmat, koca koca toplar karınca katarı gibi dağları, tepeleri, nehirleri aşa aşa hedefine varmaya çalışacaktır.

Akşehir’den Cepheye Yolculuk

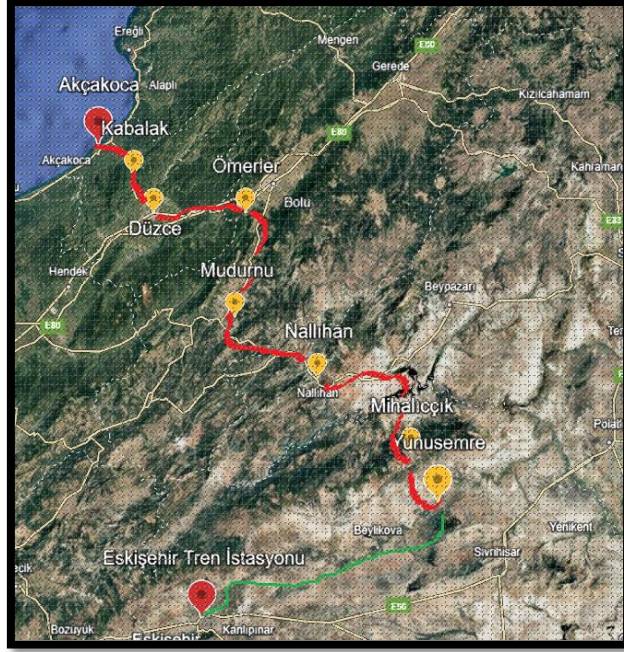
Trabzon’dan kalkıp kimi zaman Samsun’da kimi zaman Zonguldak-Ereğli’de kömür ikmal yapan vapurlar son durakları Akşehir’e ulaştığında yolcu ve mühimmat sandal ve kayıklar yardımıyla karaya çıkarılmıştır. Akşehir küçük bir kasabadır. Değil tümen tek bir alayın bile barınması için yetersizdir. Bu nedenle kasabaya ulaşan her birlik hızla sevk edilir. Mürettep Kolordu bölgesindeki nakil düzenlemeleri kolordu komutanı Albay Kâzım (Özalp) Bey’in gözetiminde yürütülmüştür. Kara yolculuğu için önceden keşif yapılarak uygun arazi belirlenmiş, tümenin yürüyüş düzeniyle izleyeceği yolu gösteren krokiler ilgili komutanlıklara gönderilmiştir.¹²⁶ Tümen birlik ve bağılıları Akçakoca’dan Şir (Hımız Dağı)-Kabalak yolunu izleyerek önce Düzce’ye ulaşmıştır. Düzce’den Harbiye-Süleyman Bey-Hanbaşı-Bakırlı-Ömerler yolunu izleyerek Bolu-Mudurnu’ya gelmiş, Mudurnu’dan Nallıhan, Mihaliçcik yolu izlenerek Sarıköy (Yunusemre) istasyonuna ulaşılmış, buradan son durak Eskişehir’e ve Gökçekısı’a trenle devam edilmiştir.

¹²³ S. Onuş, Kızılca Kıyamet-Mehmet Fuat Bey’in Günlükleri s. 240, 242, 244.

¹²⁴ E. Mütercimler, *a.g.e.*, s. 201.

¹²⁵ Bu tablo Harp Cerideleri esas alınarak metin içinde verilen bilgiler ışığında yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

¹²⁶ ATASE Arşivi, İSH 18, Kn. 1362, Gn. 1, Bn. 1 (3’üncü Kafkas Tümeni Harp Ceridesi, c. 1, 31 Mart 1921- 17 Temmuz 1921).

3'üncü Kafkas Tümeni'nin Akçaşehir (Akçakoca)'den Eskişehir'e rotası¹²⁷

Kara yolculuğu yaklaşık on bir gün sürmüştür¹²⁸. Subaylar at sırtında ilerlese de eller yandı. Dr. Yüzbaşı Mehmet Fuat, Düzce Mudurnu arasında 11 saat aralıksız yürüdüklerine işaret eder. Akçaşehir'den Düzce'ye kadar geçilen Şir (Hımız Dağı)-Kabalak-Kasaba yolu topraktır ama daha önce tümen için tesviyesi yapılmıştır. Hımız Dağı dışında yükselti yoktur, düzlüktür.¹²⁹ Düzce'de de arazi düzlüktür.¹³⁰ Düzce'den sonra en büyük sorun su olur. Mayıs sıcaklığıyla bastırıldığı halde erlerin mataraları dışında birliklerde saka ya da su nakli yapacak örgütlenme yoktur. Günde iki bine yakın insanın bir çeşmeden doyması ya da mataraların doldurulması saatlerce sürer. Sıcak, aynı zamanda birliklerin daha sık mola vermesine, bu da yolun uzamasına neden olur.¹³¹ Bolu'ya bağlı Ömerler ile Mudurnu arası yürüyerek on iki saat sürer. Arazi bozuk olduğu için yürüyüş de "can sıkıcı" olur. Dr. Yüzbaşı Mehmet Fuat şöyle der: "Askere hayret ediyorum. Tavşan gibi gidiyordu. Ben, hayvan üzerinde bile yoruluyordum".¹³² Mudurnu-Nallıhan arasında da arızalı, yokuş ve inişlerden oluşan bir yol karşılar birlikleri. Örneğin Mudurnu-Çiftlik¹³³ arası dört saatte aşılabilecekken sekiz saat sürer. Çiftlik'ten Nallıhan'a kadar olan yol düzdür. Daha çabuk yol alınır. Nallıhan'dan Mihaliçcik'a kadar olan yol ise oldukça uzundur, ancak ormanlık ve ağaçlık alanlar tercih edildiği için sıcak hava bunaltmaz.¹³⁴ Aralıklarla yağın, özellikle öğleden sonra başlayan yağmur da yol güzergâhında birlikleri zorlar. "Mayıs ayı bu memleketlerin yağmur mevsimi" olduğundan piyade yürüyüşü olanaksız hale gelir. Örneğin Nallıhan'da hayvanların nallarına yapışan çamur kitlesi her adımda daha da büyür, hayvanları kımıldamaz yapar.¹³⁵ Yol boyunca yorgunluğu "defeden" ise ikram edilen yoğurtlar olur.¹³⁶ Henüz yürümeye alışmamış erlerin ayağını su toplaması da yürüyüşü olumsuz etkiler. Mihaliçcik'tan Sarıköy'e kadar olan yolda da sorun susuzluktur. Zira üç saatlik bu mıntıka, sudan yoksun adeta "çöl" gibidir.¹³⁷ Sıcak, susuzluk, yağmur, bitmeyen yol ve geride bırakılanların hasreti firar olaylarını da artırır. Yollarda yeterli önlem alınmadığı için firar edenlerin neredeyse hiçbiri yakalanamaz.

Yolculuk boyunca yeterli yük ve binek hayvanı olmaması da en büyük sorunlardan biridir. Hayvan eksikliği Düzce'den kısmen giderilse de yeterli gelmemiştir.¹³⁸ Sahra ve schneider bataryalarını çeken hayvan değil

¹²⁷ Harita yazarlar tarafından Google Earth uygulaması kullanılarak hazırlanmıştır.

¹²⁸ Yolculuğun güzergâhını gösteren harita Google Earth uydü görüntüsü temel alınarak hazırlanmıştır.

¹²⁹ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Ali Rıza Beyin Günlükleri*, s. 231.

¹³⁰ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Mehmet Fuat Bey'in Günlükleri*, s. 244.

¹³¹ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Ali Rıza Beyin Günlükleri*, s. 232.

¹³² S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Mehmet Fuat Bey'in Günlükleri*, s. 245.

¹³³ Göynük/Bolu sınırları Çatacak'a bağlıdır.

¹³⁴ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Ali Rıza Beyin Günlükleri*, s. 233-234.

¹³⁵ Yazarlar Ocak ayında İnönü muharebe alanında 174'üncü Alay'ın yürüyüş rotasını izlerken o çamurun ne kadar ağır olacağını bizzat deneyimlemiştir.

¹³⁶ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Mehmet Fuat Bey'in Günlükleri*, s. 246, 248.

¹³⁷ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Ali Rıza Beyin Günlükleri*, s. 235.

¹³⁸ *ATASE Arşivi*, İSH 18, Kn. 1362, Gn. 1, Bn. 1 (3'üncü Kafkas Tümeni Harp Ceridesi, c. 1, 31 Mart 1921- 17 Temmuz 1921).

“ahali”dir. Subaylar at/beygir olmadığı, olsa da eyer bulunmadığı için çoğu kez yaylı arabalarla yolculuk yapar. Dr. Yüzbaşı Fuat Bey gibi şanslılar azdır. O Mudurnu yolunda karşılaştığı 8’inci Alay 2’inci Takım Komutanı Şahap Bey’den aldığı eyer sayesinde hayvanına biner.¹³⁹ Tümenin hayvan noksanı ancak Eskişehir’de tamamlanabilecektir.¹⁴⁰ Yolculuk sırasında savaşın ve iç ayaklanmaların izlerine de tanık olunur. Düzce örneğinin isyanın izlerini taşımaktadır. Anılarda vurgulandığına göre haydutluk yapan Çerkesler Düzce’nin köylerinde hırsızlığı sürdürmektedir. Bu nedenle konak yeri belirlenirken Çerkes köylerinden kaçınılır. 7’inci Alay komutanı Ali Rıza Bey “Müdafaa-i Milliyeye pek mümaşatkâr olmamaları” nedeniyle Ömerlerden “önceki köye” kimseyi göndermediğini söyler. Köyün adını vermez. Aynı köyden beş kişilik bir çetenin ise Ömerler’de soygun yaptığına, eli silah tutan köylüleri ormanlık alana götürdüğüne dikkati çeker.¹⁴¹

Tümen Sıhhiye Bölüğü doktorlarından Mehmet Fuat Bey de Bolu-Düzce arasındaki yerleşim yerlerinin nasıl harap olduğunu betimler. Yağmaya uğrayan güzel köyler “hazin birer harabe halinde, harap ve perişan” der. Çerkes yerleşim yerleriyle Türk köyleri arasındaki farka da işaret eder. İlkinde zenginlik ikincisinde yoksulluk vardır. Ömerler köyünü o da anılarına alır. “Osmanlı arazisi içinde Türk köylüsünün zavallı ve sefil hayatını ilk defa müşahade ettiğim ilk köy budur.” “Abhazlar isyan hadisesi sırasında bu köyleri yağma etmişler” der. Abhaz saldırılarından Kuva-yı Milliye sayesinde kurtuldukları için Ömerler köyü halkının Mustafa Kemal’in yanında yer aldığına işaret eder. “Delikanlılar... Mustafa Kemal Paşa’nın milli askeri olmuşlar”. Nallıhan ise I. Dünya Savaşı’nın izlerini taşır. Ermeniler ve Türkler karşılıklı evleri yakıp yıkmışlardır. Köylüleri yıkan en önemli unsur ise salgın hastalıklar, sıtma ama özellikle frengidir. Kör olan ihtiyarlar, küçücük yaşında sakat kalan çocuklar vardır. “Türkiye, barış devrini görünceye kadar ve belki de daha uzun bir müddet bu hastalıklar, bu memleketin nesillerini yiyecek, kahredecek, süründürecektir.” notunu düşer anılarına Dr. Yüzbaşı Mehmet Fuat Bey.¹⁴² Bütün zorluklarına karşın yolculuk da sürer.

18 Nisan’da 56’ıncı Tabur’un iki bölüğü ile Giresun Nizami Alayı, makineli bölüğü ve iki toplu kudretli cebel bataryası Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kâzım Bey’in girişimleriyle Akçaşehir’den Düzce’ye getirilmiş, nakil araçları verilerek yoluna devam etmesi sağlanmıştır. Albay Kâzım, birliklerin çoğunun Amasya yoluyla karadan yürümekte olduğunu, sonrakilerin de aynı yolu izleyeceğini ve Bolu’da konaklayıp hazırlanan nakil araçları kendilerine dağıtıldıktan sonra Mudurnu yoluyla Sarıköy’e sevk edileceklerini de Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti’ne aynı gün bildirir.¹⁴³

28 Nisan’da 7’inci Alay’ın 1’inci Taburu Akçaşehir’den ayrılır, aynı gün Düzce’ye ulaşır.¹⁴⁴ Alayın beraberinde dört sahra topuyla iki toplu bir schneider bataryası daha vardır, ancak hayvanları geriden gelmektedir. Albay Kâzım hayvansız topçuların eksikleri giderilmek üzere Ankara’ya gönderilmesini Batı Cephesi Kurmay Başkanı Naci Bey’e önerir. Öneri kabul edilir.¹⁴⁵ Subaylar için yeterli at/beygir bulunamayınca hayvana binme hakkı olan subaylar için Düzce’den getirilen yaylı arabalar kullanılır. 7’inci Alayın 3’üncü Taburu dinlenmiş olduğu için 11 Mayıs sabahı Şir köyüne hareket ettirilir. Alay komutanı ile 2’inci Tabur ise dinlenip eksiklikleri giderildikten sonra, 13 Mayıs sabahı Akşehir’den yola çıkar; Şir (Hımız Dağı)-Kabalak-Kasaba yolunu izleyerek akşam Düzce’ye varır. Kasaba hâlâ isyanının izlerini taşımaktadır. Hava yağmurlu olduğu için erler ıslanmış, henüz yürüyüşe alışmadıkları için de ayakları vurulmuştur. Taburlar, topçular da dahil Düzce’de Askere Alma Şubesi’nin Deposu’na yerleştirilir. Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kâzım Geyve’dedir ama Düzce’de Kurmay Başkanı Binbaşı Cemal Bey’i destek için bırakmıştır. Ali Rıza Bey ayakkabı, hayvan, demirbaş, peksimet benzeri eksiklerini ona iletir, kendisinden büyük yardım ve kolaylık görür.¹⁴⁶

Tümenin iki schneider ve dört kudretliden oluşan Topçu Alayı’nın bir kısmı 15 Mayıs’ta Sarıköy istasyonuna ulaşırken¹⁴⁷ 7’inci Alay’ın 2’inci ve 3’üncü Taburları 14/15 Mayıs gecesi Düzce’den ayrılır, Harbiye-Süleyman Bey-Hanbaşı-Bakırlı üzerinden Bolu’ya bağlı Ömerler köyüne gelir. 15 Mayıs günü Bolu’dan gönderilen nakliye araçları ile eldekiler değiştirilir ve Ömerler’den hareket edilir. Hafif de yağsa yağmur nedeniyle birlikler toplu halde hareket edemez. Piyade taburları 16 Mayıs öğleye doğru Mudurnu’ya ulaşırken topçular geceyi Mudurnu’nun bir saat doğusundaki Yıkık Hanlar’da üstelik açıkta geçirmek zorunda kalır. Mudurnu’ya ulaşanlar ise Nokta Komutanlığı tarafından hazırlanan ev ve hanlarda geceler. 17 Mayıs saat 17.00’de Mudurnu’dan hareket eden taburlar yalnız iki hanesi olan Çiftlik’e ulaşır. Gece orada geçirilir. Ancak o

¹³⁹ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Mehmet Fuat Bey’in Günlükleri*, s. 245.

¹⁴⁰ ATASE Arşivi, İSH 18, Kn. 1362, Gn. 1, Bn. 1.

¹⁴¹ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet, Ali Rıza Bey’in Günlükleri*, s. 230-233.

¹⁴² S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Mehmet Fuat Bey’in Günlükleri*, s. 244-248.

¹⁴³ ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 605, Gn 204/1

¹⁴⁴ ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 618, Gn 197/1.

¹⁴⁵ ATASE Arşivi, İSH-16, Kn 1183, Gn 28/1. Naci Tınaz, 27 Ocak 1921’de Batı Cephesi Kurmay Başkanı olarak atanmıştır.

¹⁴⁶ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet, Ali Rıza Bey’in Günlükleri*, s. 230.

¹⁴⁷ ATASE Arşivi, İSH-16, Kn 1183, Gn 28/1.

gece 2'inci Tabur'dan çok sayıda silahlı er firar eder. Yollarda gerekli önlem alınmadığı için hiçbiri yakalanamaz. 18 Mayıs sabahı Çiftlik'ten hareket edilirken Binbaşı Ali Rıza Bey Nallıhan'a gönderdiği bir subayla konak hazırlanmasını sağlar. Öğleyin Nallıhan'a ulaşılır. Menzil Hat Komutanlığı hazırlıklarını tamamlamış, kuzular kesilmiş "hatta helva dahi" hazırlamıştır. Birlikler o gün ve ertesi gün yorgunluklarını atar, temizliklerini yapar. Ne var ki 2'inci Tabur'dan yine firar olur. Alay komutanı taburu toplar, öğüt vermekle yetinmez kaçmayacaklarına dair birer birer yemin de ettirir.¹⁴⁸

3'üncü Kafkas Tümen birlikleri karadan yol alırken firar en büyük sorun olmuş, Fevzi Paşa da 19 Mayıs 1921 günü konuya hem İsmet Paşa'nın hem de Ankara Komutanlığı'nın dikkatini çekmiştir. 50-100 kişilik kabileler halindeki firariler Porsuk Çayı kuzeyinden Sakarya'yı geçmekte ve Çerkeş-Koçhisar¹⁴⁹ üzerinden Kastamonu'ya ulaşmaktadır. Fevzi Paşa her ne kadar Polatlı güneyindeki Sakarya geçitleri Ankara Komutanlığı'na ve kuzeyindeki bölge Batı Cephesi mıntikasına aitse de Polatlı kuzeyinde ve Ankara vilayeti dahilinde bulunan Sakarya aksamındaki geçitlerin de Ankara Komutanlığı tarafından tutulmasını gerekli görür. Batı Cephesi Komutanlığı muharebe hazırlığını sürdürdüğü için Beypazarı havalisine yeterli kuvvet sevkini Ankara Komutanlığından ister.¹⁵⁰ İsmet Paşa da ertesi gün Ankara Komutanlığına Batı Cephesi'nde Sakarya geçitlerinde alınmış olan önlemi gösteren bir krokiyle birlikte Ankara'dan gönderilecek kuvvetle merkezi Sarıköy'de bulunan muhafaza bölüğünün takviyesini ve bölüğün komutanlık emrinde kalmasını diler.¹⁵¹ Bu istek ve dilekler ışığında Komutan Yarbay Ahmet Fuat (Bulca)¹⁵² önlemlerini alır, 29 Mayıs'ta Tekeköy-Akçaören hattı arasındaki geçiş ve gerilerini tutmak üzere Beypazarı bölgesine merkez taburundan bir bölük gönderir. Polatlı güneyinde Sakarya geçitlerinin tutulması için merkezi Haymana olmak üzere yine merkez taburundan bir bölük zaten bölgededir. Fuat Bey, emri altındaki bölgeleri firarilerin geçip gitmesine karşı bir bölükle tutmak zorunda olduğuna, komutanlık merkez taburunun alaya çevrilmesine ve süvari alayı teşkilinin tamamlanmasına kadar yalnız olduğuna da İsmet Paşa'nın dikkatini çeker. Sakarya geçitlerini tutmak üzere askere alma şubelerinden tahsis edilen müfrezelerle komutanlığına bağlı Beypazarı ve Haymana bölükleri arasındaki mıntikanın üleştirilmesi emrinin verilmesini de İsmet Paşa'dan diler. Sonuçta Sarıköy'deki muhafız bölüğü Ankara Komutanlığı emrine verilir. Bölüğün işesi Batı Cephesi'nden karşılanır, bölük merkezi Nallıhan'a nakledilir. Muhafız bölüğünün bir kısmı Beypazarı-Haymana yolunda, Kirmir Çayı-Gemibükü¹⁵³ hattı arasındaki Sakarya geçitlerini firarilerin geçişine karşı korunur. Bölüğün diğer kısmı ise gerektiğinde seyyar halde istihdam edilmek üzere Nallıhan'da bulundurulur. Böylece firarlar olabildiğince engellenmeye çalışılır.¹⁵⁴

Bu arada Nallıhan'dan 20 Mayıs sabahı erkenden ayrılan 7'inci Alay'ın iki taburu yürüyüşünü sürdürür. Ballıkköprüsü¹⁵⁵-İkikilise¹⁵⁶-Mihalıççık yolu izlenir. Konak yeri olan İkikilise'de yol bozuk, alayda da yük hayvanı bulunmadığı için erlerle subayların eşyaları bir arada götürülemez. Sorun yaratan bu durum nedeniyle konaklama yapılmaz. Birlikler ormanlık ve ağaçlık yollardan geçtiği, hava da sıcak olmadığı için zorlanmadan gece yarısını epey geçince Mihalıççık'a ulaşılır.¹⁵⁷ Erler kendileri için hazırlanan han, kahve, askeri daire ve hükümet konağına yerleşirken Alay Komutanı Batı Cephesi Komutanı ile Kocaeli Komutanlığını bilgilendirir. 21 Mayıs günü Mihalıççık'ta dinlenme, tertip, düzen ve eksiklerin giderilmesiyle geçirilir. Eşya, donanım, cephaneye ile top gibi savaş malzemeleri az sonra Sarıköy'de trene yükleneceği için ona göre düzenlenir. Mihalıççık'tan Sarıköy'e kadar yol yaklaşık üç saat sürecektir. Ancak suyun kıt, bölgenin adeta "çöl" gibi olduğu haber verildiği için askerler mataralarını doldurmaları ve dikkatli tüketmeleri konusunda uyarılır. 22 Mayıs sabahı erkenden yola çıkan birlikler öğleye doğru Sarıköy istasyonuna ulaşır. Eskişehir'den gönderilen tren saat 16.00'da varacağından biraz dinlenme olanağı bulunur. Eşyalar yeniden düzenlenir. Sahra ve schneider bataryaları ile koşumları, eksikleri tamamlanmak üzere Ankara'ya gönderileceği için batarya komutanlarıyla birlikte Sarıköy'de bırakılır. Batı Cephesi Topçu Müfettişliği muavinlerinden Binbaşı Abdürrezzak Bey de bataryaları denetler.¹⁵⁸

¹⁴⁸ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Ali Rıza Beyin Günlükleri*, s. 231-234.

¹⁴⁹ Çerkes, Çankırı iline bağlıdır. Koçhisar Yozgat'a bağlıdır.

¹⁵⁰ ATASE Arşivi, İSH-16, Kn 1186, Gn 1/1.

¹⁵¹ ATASE Arşivi, İSH-16, Kn 1186, Gn 1/2.

¹⁵² 1 Mart 1921'de Yarbay olan Ahmet Fuat Bulca 2 Mart'ta Ankara Komutanlığına atanmıştır. Bkz. *TİH Tümen ve Üstü Biyografiler*, s. 171-173.

¹⁵³ Amasya-Taşova'ya bağlı köydür.

¹⁵⁴ ATASE Arşivi, İSH-16, Kn 1186, Gn 1/3, 4, 5.

¹⁵⁵ Mihalıççık'a bağlı Balıkcı Köprü

¹⁵⁶ Mihalıççık'a bağlı günümüzde İkizafer köyü, halk arasında İkirse olarak anılmaktadır.

¹⁵⁷ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Ali Rıza Beyin Günlükleri*, s. 234-236.

¹⁵⁸ Top ve bataryalar Batı Cephesi'nin eksikliğini tamamlamak konusunda büyük önem taşımaktadır. Nitekim Fevzi Paşa mayıs ayında Ankara'ya gelen ve kentte bulunan askeri birlikleri denetleyip eksiklikleri belirlemiş, örneğin 41'inci Tümen'e ait sahra bataryasının iki topunun kullanılamaz olduğunu görerek değiştirilmesini istemiştir. 3'üncü Kafkas Tümeni'nin 3'üncü Topçu Alayı Ankara'ya geldiğinde, 41'inci Tümen Komutanı Mehmet Şefik Bey 28 Mayıs günü Müdafaa-i Milliye Vekaletine yaptığı başvuruyla sahra toplarının Trabzon'dan

Denetimin ardından bataryalar Ankara'ya yola çıkarılır. 7'inci Alay'ın 2'inci ve 3'üncü taburları da saat 17.00'yi geçerken Sarıköy İstasyonu'na ulaşan trene yüklenir, gün batarken istasyondan hareket eder.¹⁵⁹ Ama hâlâ yolda olanlar vardır. 29 Mayıs sabahı Tümen Sıhhiye Bölüğü Akçaşehir'den ayrılmıştır. Onun hemen arkasından da 8'inci Alay Karargâhı ve bağlıları hareket eder. Yol boyunca da birbirlerini takip edeceklerdir. Sıhhiye Bölüğü 29 Mayıs akşama doğru Düzce'den ayrılır, Ömerler'de kısa bir konaklamanın ardından 30 Mayıs'ta Mudurnu'ya hareket eder. Yolda 8'inci Alay'ın birlikleri de vardır. Gece kendileri için hazırlanan bir handa geçirilir. 31 Mayıs sabahı hareket edilir, Nallıhan'a yakın bir köyde mola verilir. Haziran'ın ilk günü yola devam edilir. 8'inci Alay da peşlerinden gelir. Tümen Sıhhiye Bölüğü 1 ve 2 Haziran gecelerini Nallıhan'da geçirir. Subaylar Nüfus Dairesi'nde konaklar. 3 Haziran'da Nallıhan'dan ayrıldığında 8'inci Alay henüz onlara yetişememiştir. Bu nedenle Sıhhiye Bölüğü Alay'dan ayrılır ama yolunu kaybeder. Zira dümdüz arazide her tarafa yol vardır. Kılavuzun yardımıyla yol bulunur. İkikilise'ye ulaşılır, 8'inci Alay ve bağlıları da oradadır. Onları muhtar ağrılar. Ertesi gün de Sarıköy istasyonuna yola çıkılır. 8 Haziran günü Sarıköy'e vardıklarında istasyon tenhadır. Hat komutanı, memur, halk kimse yoktur. İstasyonda o gece konaklanır. Ertesi gün gelen trenle Eskişehir'e yolculuk başlayacaktır.¹⁶⁰

3'üncü Kafkas Tümeni'nin Eskişehir'de Yerleşmesi

15 ve 16 Mayıs günlerinde Tümenin topçu alayına bağlı toplar ile 7'inci Alay'ın 1'inci Taburu Sarıköy'den Eskişehir'e gelmiş, Karacahisar'da yerleşmiştir.¹⁶¹ Aynı günlerde 11'inci Alay da Düzce-Mudurnu-Nallıhan-Mihalıççık üzerinden Sarıköy'e oradan da trenle Gökçekısıq'a gelmiştir. Alay burada geceyi geçirdikten sonra Kızılınler'e ve nihayet Karacahisar civarına gelerek karagâhını kurar. Alay komutanı Binbaşı Şükrü Bey ilk iş olarak makineli tüfekleri kontrol etmek amacıyla atış talimleri yaptırır. Eksikleri belirler. 19 Mayıs 1921 günü Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa 11'inci Alayı denetler. Şükrü Bey'den Doğu Cephesi'ndeki harekâtla ilgili bilgi alır. Alayın eksiklerini cephe komutanına ileten ve topçusunun takviye edileceği sözünü alan Şükrü Bey İsmet Paşa'ya, Tümen Komutanı Albay Nuri Bey'in emrinde savaşmayı istemediğini de söyler.¹⁶² Batı Cephesi Komutanı bu isteği unutmuyacaktır ama öncelikli düşüncesi kente gelen birliklerin organizasyonudur. Zira gelişler sıklaşmıştır. İsmet Paşa tümen mevcudunun yerleşecekleri mevkileri ve alınacak önlemleri belirlemeye başlar. Buna göre 7'inci Alay ve topçu taburu tümen karargâhıyla birlikte Muttalip köyünde, 11'inci Alay Karacahisar'da ve sonra topçu taburundan boşalacak çiftlikte yerleşecektir.¹⁶³

22 Mayıs gecesi 7'inci Alay'ın 2'inci ve 3'üncü taburları Eskişehir'e ulaşır. Gece taburların vagonlardaki ağırlıkları boşaltılırken Binbaşı Ali Rıza Bey hemen Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'yı ziyaret eder. Geldiklerini bildirir. İsmet Paşa yolda karşılaşılan güçlükler ve özellikle Trabzon'da bırakılmak zorunda kalan nakliye araçları konusunda bilgi alır. Yorgun olan alayın geceyi vagonlarda geçirmesini ve sabah erkenden Karacahisar'a gitmelerini, 1'inci Tabur da orada olduğu için Alay'ın toplanmış olacağını bildirir. Erler ve subaylar geceyi vagonda geçirirken Ali Rıza Bey otele yerleşir. 23 Mayıs sabahı erkenden birlikler vagonlardan iner. Cephane ve eşya istasyon civarında toplanır. Nokta Kumandanlığı tarafından Karacahisar'a götürülür. Alayın kolbaşına geçen Binbaşı Ali Rıza Bey ile birlikte taburlar da Karacahisar'a gelir. Öğleden sonra Alayın tamamı Karacahisar köyündeki düzlükte toplanır. Zira İsmet Paşa denetime gelecektir. Paşa, genel olarak denetimden memnun kalır, ancak erlerin yorgunluğu, talim ve terbiye eksikliği de gözden kaçmaz. Ali Rıza Bey ise Alayın tamamı için köyün yeterli gelmediğini söyleyerek 23'üncü Tümen'in henüz boşaltmış olduğu Muttalip köyüne yerleşmek için izin ister. İsmet Paşa onaylayınca da gün batımına yakın bütün alayı Muttalip'e hareket ettirir. Koyunlar, Orta ve Emirler olmak üzere üç mahalleden oluşan köyün her mahallesine bir tabur, Alay karargâhı da Orta'da yerleşir. Ancak Ali Rıza Bey şikâyet eder. Zira köy oldukça zengin olmasına karşın erlere evlerini vermektense camileri tahsis etmeyi tercih etmiştir.¹⁶⁴ 7'inci Alay'ın erleri ise 25 Mayıs'ta "etüv" amacıyla Eskişehir'e gönderilir. Beden temizliği için hamamlardan yararlanılır. Temizlikten sonra sıra eğitime gelir. Zira Alayın erlerinden bir kısmı Doğu Cephesi'nden ikmal eri olarak toplandığı gibi Tümene yol boyunca Mudurnu, Nallıhan, Mihalıççık'ta ve nihayet Eskişehir'de ikmal eri alınmıştır.¹⁶⁵ Bu nedenle Muttalip'teki günler talim eksikliğini gidermekle geçecektir.

3'üncü Kafkas Tümen Komutanı Albay Nuri Bey ise henüz yoldadır. Bu nedenle yerine vekalet etmek üzere 25 Mayıs'ta Eskişehir'e gelen Yarbay Hüseyin Hüsnü Bey de karargâhını Muttalip'te kurar. Ertesi gün 26

---

gelen 3'üncü Topçu alayının dört toplu sahra bataryasıyla değiştirilmesini talep etmiş ve talebi olumlu karşılanmıştır.¹⁵⁸ Tümen Topçu Alayının ağırlık eksikliği az sonra Eskişehir'de giderilecektir. Bkz. ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 1181, Gn 6/1; ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 1181, Gn 6/3.

¹⁵⁹ S. Onuş, *Kızılca Kiyamet-Ali Rıza Beyin Günlükleri*, s. 235-236.

¹⁶⁰ S. Onuş, *Kızılca Kiyamet, Dr. Mehmet Fuat Bey'in Günlükleri*, s. 248-249.

¹⁶¹ S. Onuş, *Kızılca Kiyamet-Ali Rıza Beyin Günlükleri*, s. 235.

¹⁶² Y. Semiz-Ö. Akdağ, *a.g.e.*, s. 244-245.

¹⁶³ ATASE Arşivi, İSH-16, Kn 1184, Gn 46/1.

¹⁶⁴ S. Onuş, *Kızılca Kiyamet-Ali Rıza Beyin Günlükleri*, s. 236-239.

¹⁶⁵ ATASE Arşivi, İSH 18, Kn. 1362, Gn. 1, Bn. 1 (3'üncü Kafkas Tümeni Harp Ceridesi, c. 1, (31 Mart 1921- 17 Temmuz 1921).

Mayıs'ta Albay Nuri Bey ile Tümen karargâhı, Topçu Alayının arta kalan birlikleri ve 8'inci Alayın 3'üncü Taburu Eskişehir'e gelir ve Muttalip köyünde yerleşirler.¹⁶⁶ Nuri Bey komutayı devralır. Yaptığı denetim sırasında kimi eksiklikler gören İsmet Paşa, Albay Nuri Bey'e "mahallinde söylediğim hususatin islah ve ikmaline gece ve gündüz sarf-ı dikkat edilmeli ve kıtaat serian muharebeye ihzar kılınmalıdır" uyarısını yapar. Hemen uygulamaya konulmasını istediği başlıklar da vardır. İlki; birliklerin hemen banyo yaptırılarak temizlenmesidir. İkincisi; bölükler arasında muvazzaf ve ihtiyat subay sayılarının dengelenmesidir ki Paşa bölüklere mutlaka iktidar sahibi muvazzaf subayların komuta etmesini ister. Üçüncüsü; silah eksikliğinin ve temizlik işlemlerinin tamamlanmasıdır. İsmet Paşa ayrıca az zamanda iyileşmeyecek olan yaralı hayvanların cephe hayvan deposuna teslim edilmesini, 2'inci Tabur ağırlığında görülen makineli tüfek semerlerinin hemen topçu müfettişliğine teslim edilerek karşılığında adi semer alınmasını ve nihayet birliklerde görülen eksikliklerden mümkün olanların hemen tamamlanmasını emreder.¹⁶⁷ Eskişehir'e son gelen birlikler 8'inci Alay Karargâhı ile Alayın 1'inci ve 2'inci Taburları ve Tümen Sıhhiye Bölüğü'dür. 9 Haziran akşamı Eskişehir'e ulaşırlar. Muttalip'e yerleşirler. Karacaşehir ve çevresinde yalnız 11'inci Alay kalır. 3'üncü Kafkas Tümeni 9 Haziran 1921 gününden itibaren Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın verdiği direktifler doğrultusunda kuruluş ve kadrosundaki eksiklerini gidermeye başlayacak, talim ve manevralarla ufuktaki Yunan taarruzuna hazırlanacaktır.¹⁶⁸

Sonuç

Bu çalışma Millî Mücadele Dönemi'ni bütünsel bakış açısıyla ele alan çalışmalara "mikro" perspektiften yeni bir bakış açısı kazandırmak amacıyla kaleme alınmıştır. Mikro tarih çalışmaları tarihsel genellemelerin arkasındaki koşulların belirlenmesinde önemli işlevlere sahiptir. Mikro tarih çalışmalarında belirleyici olan yöntem, gözlem ölçeğinin daralmasıdır. Bu çerçevede makalenin ölçeği 3'üncü Kafkas Tümeni'nin 1921 yılı nisan-mayıs aylarında Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne peyderpey nakledilmesidir. Nakil, Batı Cephesi'nde beliren Yunan taarruz tehdidinin karşılanması amacıyla farklı cephelerden yapılan birlik kaydırmalarının örneklerinden biridir. Önce deniz, sonra karayolu ve ardından demiryoluyla yapıldığı için Güney Cephesi'nden yapılan kaydırmadan farklıdır. Zira deniz yolculuğunda nakli tehdit eden yalnız hava koşulları olmamıştır. Karadeniz'in İtilaf devletlerinin ablukası altında olması, yolculuk amacının olabildiğince gizli tutulma zorunluluğu da tehdit unsurudur. Vapurların kimi zaman güzergâh üzerindeki limanlarda saklanması ya da yolcuların "esir" adı altında İtilaf subaylarına tanıtılması zorunluluğu bu tehdidin boyutunu ortaya koymaktadır. Birliklerin Trabzon'da toplanırken kara ve deniz aracı bulma sıkıntısı, Trabzon'dan Akçakoca'ya kadar olan yolculuk sırasında yaşanan vapur eksikliği, bu eksiklik nedeniyle vapurların sürekli iki ana liman arasında gidip gelmek, aradaki limanlarda kömür yüklemek zorunda kalması, var olan vapurların bakımsızlığı, eksiklerin ilkel yollarla giderilmesi Millî Mücadele anlatımlarındaki "güç şartlar" tanımlamasının yanıtıdır. Çalışma bu çerçevede tümenin insan, hayvan ve ağırlık mevcudu konusunda literatürde yer almayan yeni bilgiler de içermektedir. İçerikte görüleceği üzere taşınan top ve silahlardaki çap ve marka çeşitliliği bunlara uygun mermi zorunluluğu gibi Millî Mücadele'de yüz yüze kalınan en önemli sorunlardan birine de dikkati çekmiş, örneklemiş olmaktadır.

Akçakoca'dan Yunusemre'ye kadar on bir gün süren, kimi zaman aralıksız 10-13 saat yürünen kara yolculuğu da Millî Mücadele yazımına mikro ölçekte katkı sağlamaktadır. Zira bu çalışmanın ana kaynağı olan Harp Cerideleri yalnız emir, komuta sürecine değil, iaşe durumuna ve hava koşullarına da değinmektedir. Anılar ise subayların ve erlerin duygu durumlarını ortaya koymakta, yol güzergahının coğrafi, demografik ve sosyolojik yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bu çerçevede Akçakoca'dan başlayıp kimi köyleri geçerek Düzce, Nallıhan, Mudurnu, Yunusemre (Sarıköy) istasyonuna kadar süren kara yolculuğu, çalışmada hava koşulları, lojistik sorunlar ve tümenin insan gücünün duygu durumları açısından incelenmiştir. Binlerce insanın günlerce yayan olarak kat ettiği yolun sıcak ve susuzlukla nasıl çileye dönüştüğü canlandırılmak istenmiştir. Peyderpey yapılan nakilde örneğin iki bin insanın ve tabii ki hayvanın tek bir çeşmeden ve kısıtlı sürede susuzluğunu gidermesi ya da mataralarını doldurma mücadelesi görünür kılınmaya çalışılmıştır. Tümene ait ağırlıkların taşıt yokluğu nedeniyle yine insan gücüyle varış noktasına nasıl ulaştırıldığı ise Türk milletinin yalnız cephedeki değil cephe gerisindeki mücadelesini de tümen özelinde ortaya koymaktadır. Anadolu insanının neden Mustafa Kemal Paşa'nın

¹⁶⁶ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet Ali Rıza Beyin Günlükleri*, s. 239; S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Dr. Mehmet Fuat Beyin Günlükleri*, s. 249.

¹⁶⁷ ATASE Arşivi, İSH-16, Kn 1184, Gn 46/1.

¹⁶⁸ S. Onuş, *Kızılca Kıyamet-Ali Rıza Beyin Günlükleri*, s. 239; *Kızılca Kıyamet-Dr. Mehmet Fuat Beyin Günlükleri*, s. 249.

etrafında bütünleştiği sorusu ise iç ayaklanmaların yol güzergahındaki kent, kasaba ve köylerde bıraktığı yıkım ya da bu yerleşim yerlerini haraca kesen eşkıyanın verdiği maddi zararlar anlamı haline gelmektedir.

3'üncü Kafkas Tümeni'nin insan mevcudu büyük çoğunluğuyla Karadenizlidir. Onlar evlerinden, ailelerinden binlerce kilometre uzakta yapılacak vatan mücadelesi için yola çıkmışlardır. Bu özellik Millî Mücadele'nin "topyekûn savaş" olarak tanımlanmasını tümen özelinde örneklemektedir. Yine aynı özellik deniz ve kara yolculuğu boyunca göğüs gerilen kısıtlı işe, su toplayan ayaklar, susuzluk, çamur ve uykusuzluk etkenleriyle birleşince firar sorununun neden arttığı konusunda bize örneklem havuzu oluşturmaktadır. Bu çerçevede firarı "ihamet" olarak değerlendiren, bu değerlendirme nedeniyle acımasız bir üslup benimseyen yazım anlayışına da farklı bir perspektiften bakma seçeneği sunmaktadır.

Tümenin Yunusemre'den Eskişehir'e demiryoluyla gelerek Karacaşehir ile Muttalip'te yerleşme süreci ise Eskişehir temelli yerel tarih çalışmalarına özgün bilgi ve belge sağlamaktadır. Tümen, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesinde konuşlandığı Aşağısöğütünü, Yukarısöğütünü ve Keskin'de muharebe hazırlıklarını sürdürmüştür. Bu bilgiden yola çıkarak çalışmanın, günümüzde yapılaşmaya açılmış olan bu alanda siper ve şehitlik açısından farkındalık sağlayacağı da umut edilmektedir.

1921 yılı haziran ayında Eskişehir'de talim ve terbiye eksikliklerini de gideren 3'üncü Kafkas Tümeni 1921 yılında yaşanan muharebelerde önemli görevler üstlenecektir. Temmuz ayında Eskişehir'in İnönü ve Çukurhisar ilçelerinden Çöğürler istasyonuna sevk edilen tümen Yumruçal-Nasuhçal-Kırmızıtepe hattında Yunan birlikleriyle göğüs göğüse muharebe edecek, Batı Cephesi ordusu Sakarya Nehri doğusuna çekilirken Kırgız Dağı-Alpu-Kaymaz hattında çekilen birlikleri örtme sorumluluğunu üstlenecektir. Bu sorumluluğu başarıyla yerine getirdikten sonra nehrin doğusuna çekilen son piyade birliği olacaktır. Tümen Sakarya Meydan Muharebesi'nde, Büyük Taarruz'da vatan savunusunu sürdürecektir hatta Doğu Trakya'yı savunmakla görevli olan jandarma birliklerinin bir bölümü de tümeden sağlanacaktır. Bu bilgilerin ışığında 3'üncü Kafkas Tümeni Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar silahıyla Türk milletinin bağımsızlığının ve onurunun koruyucusu olacaktır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 1181, Gn 6/1.
- ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 1181, Gn 6/3.
- ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 605, Gn 204/1.
- ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 605, Gn 204/2.
- ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 618, Gn 189/1.
- ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 618, Gn 196/1.
- ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 618, Gn 197/1.
- ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 618, Gn 199/1.
- ATASE Arşivi, İSH-15, Kn 1070, Gn 30/1, 2, 3.
- ATASE Arşivi, İSH-16, Kn 1183, Gn 28/1.
- ATASE Arşivi, İSH-16, Kn 1184, Gn 46/1.
- ATASE Arşivi, İSH-16, Kn 1186, Gn 1/1.
- ATASE Arşivi, İSH-16, Kn 1186, Gn 1/2.
- ATASE Arşivi, İSH-16, Kn 1186, Gn 1/3, 4, 5.
- ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/2.
- ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/3.
- ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/4.
- ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/5.
- ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/6.
- ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/9.
- ATASE Arşivi, İSH-7, Kn 348, Gn 163/1
- ATASE Arşivi, İSH-7, Kn 348, Gn 163/2-3
- ATASE Arşivi, İSH-10, Kn 605, Gn 204/2.
- ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/10.
- ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/11.
- ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/12.
- ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/13.
- ATASE Arşivi, İSH-18, Kn 1354, Gn 42/8.
- ATASE Arşivi, İSH-8, Kn 392, Gn 54/1.
- ATASE Arşivi, İSH-8, Kn 394, Gn 150/1

Diğer Kaynaklar

- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi* (1993), Yıl 42, Sayı, 95, Ocak 1993, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
(Atatürk), Gazi Mustafa Kemal (2015), *Nutuk*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
Aydemir, Şevket Süreyya (2011), *Tek Adam*, c. I, İstanbul: Remzi Kitabevi.
Aydoğdu, Murat (2010), "Kocaeli Yarımadasında Karakol Cemiyeti-Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı II", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 26, S. 79.
Aykut, Fahri (1936), *İstiklâl Savaşında Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri, 100 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı*, Yıl 10, Sayı 41, 1 Mart 1936, İstanbul: Askeri Matbaa.
Aytan, Deniz (2024), "Millî Mücadele Dönemi'nde Denizden verilen Lojistik Desteğin Batı Cephesi'ndeki Zaferlere Etkisi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 36.
Bayur, Yusuf Hikmet (1971), "Mustafa Suphi Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarda Akımlar", *Bellekten*, c. 35, S. 140.
Çapa, Mesut (2012), "Millî Mücadelede Artvin", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, c. 13, S. 13.
Çapa, Mesut (2023), "Millî Mücadele Döneminde Artvin", *Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi 1918-1923*, c. VI, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
Çoker, Fahri (1994), *Türk Parlamento Tarihi – Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, c. III, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
Dağıstanlı, Adil (1996), "Millî Mücadele'de Mustafa Suphi Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 12, S. 34.
Goloğlu, Mahmut (1968), *Millî Mücadele Tarihi Birinci Kitap-Erzurum Kongresi*, Ankara: Nüve Matbaası.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
Hergüner, Mustafa (t.y.), *Kurtuluş Savaşında Denizciliğimiz*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları.
İlgar, İhsan (1968), "Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi IV", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 11, Ağustos 1968.
Karabekir, Kâzım Karabekir (1960), *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
Karadoğan, Umut C. (2011), "Millî Mücadele Yıllarında Türk Bahriyesinin Durumu ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVII, S. 81.
Mütercimler, Erol (1992), *Kurtuluş Savaşına Denizden Gelen Destek*, İstanbul: Yaprak Yayınları.
Nutku, Emrullah (1962), "İstiklâl Savaşında Denizciler", *Yakın Tarihimiz*, c. I, S. 3, 15 Mart 1962.
Nutku, Emrullah (1962), "İstiklâl Savaşında Denizciler-Anadoluya Sevkiyat", *Yakın Tarihimiz*, c. II, S.26, 23 Ağustos 1962.
Nutku, Emrullah (1962), "İstiklâl Savaşında Denizciler-Deniz Cephesi", *Yakın Tarihimiz*, c. I, S. 2, 8 Mart 1962.
Nutku, Emrullah (1962), "İstiklâl Savaşında Denizciler-Habersiz Gelen Misafir", *Yakın Tarihimiz*, c. I, S.11, 10 Mayıs 1962.
Nutku, Emrullah (1962), "İstiklâl Savaşında Denizciler-İlk Deniz Nakliyatı", *Yakın Tarihimiz*, c. II, S. 19, 5 Temmuz 1962.
Nutku, Emrullah (1962), "İstiklâl Savaşında Denizciler-Bahriye Dairesi", *Yakın Tarihimiz*, c. II, S. 17, 21 Haziran 1962.
Onuş, Sinan (2018), *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kurtuluş Savaşı'na Kızılca Kıyamet-Alb. Ali Rıza Bey ve Yzb. Fuat Bey'in Günlükleri*, İstanbul: Kopernik Yayınları.
Öksüz, Hikmet (2023), "Millî Mücadele Döneminde Trabzon", *Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi 1918-1923*, c. VI, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
Özel, Sabahattin (1991), *Millî Mücadele'de Trabzon*, Ankara: TTK Yayınları.
Resimli Anadolu Hediyesi (1921), c.1, Sayı 3.
Semiz, Yaşar; Ömer Akdağ (2011), *Yenibahçeli Şükrü Beyin Hatıraları*, Konya: Çizgi Yayınları.
TİH-Batı Cephesi Kütahya Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921) (1974), c. II. Ks. 4, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
Tunçay, Mete (2009), *Türkiye'de Sol Akımlar 1920-1925*, c. I, İstanbul: İletişim Yayınları.
Uca Alaattin; Aytunç Ülker (2016), "Bayburt'ta Şeyh Eşref İsyanı", *Gazi Akademik Bakış*, c. X, S. 19 (Kış 2016).
Ural, Selçuk (2008), *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri (2010), c. I ve II, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.
Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri (1989), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
Türk İstiklâl Harbi-Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı (1964), c. V, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
Türk İstiklal Harbi-Doğu Cephesi 1919-1921 (1995), c. III, Ankara: Genelkurmay Basımevi.